

Ústav etnologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

obor etnologie

Místo jako součást literatury – zámek ve Vrchotových Janovicích.

**Pokus o literárně-antropologickou studii se zhodnocením
dosavadních interpretací**

Andrej Bažant

vedoucí práce: doc. PhDr. František Vrhel, CSc.

Praha 2006

**Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně
s využitím uvedených pramenů a literatury**

Andrej Bažant

Ve Vojkově, 30. srpna 2006

„Vrchotovy Janovice, ms. v Č., okr. Sedlčany, 1028 čs. ob.“

(Nový velký ilustrovaný slovník naučný, sv. XVII, s. 214, Praha 1932)

„Aus der Kultur, die ein Park von Janowitz bezeugt, geht freilich kein Staat hervor, sondern nur ein Himmelreich.“

(„Z kultury, již představuje park v Janovicích, nepovstane žádný stát, jen království nebeské.“) Karl Kraus 7./8.7. 1914¹

Předmětem následující práce je jedno z míst v Čechách, které v první polovině 20. století ovlivnilo dvě výrazné postavy středoevropské literatury, R. M. Rilka a Karla Krause, a především v případě druhého se i stalo důležitým tématem jeho tvorby. Místo je unikátní svým bohatým literárním obrazem a také množstvím zpracovaných pramenů, jež se týkají osob s ním souvisejících. Ve studiích badatelů z nedávných let je věnováno stále více pozornosti i poslední majitelce zámku, Sidonii Nádherné. V jejím vztahu s Karlem Krausem zámek a okolní park přesahuje všechny své obvyklé významy a stává se pro oba ideálním místem, obrazem ráje a místem naprosté svobody. Tisíce dochovaných dopisů a deníkových záznamů pak umožňují výjimečným způsobem pochopit vztah místa, literárního díla a osoby jejich autora. Nakonec však ve svém celku dávají dohromady obraz světa, kde již tyto tři kategorie ztrácejí své hranice.

Také proto je snaha o vystižení podstaty tohoto místa výzvou, jíž lze stěží odolat, ač je předem jasné, že jakýkoli jiný popis než básnický musí nutně ztroskotat.

¹ K. Kraus 2005, Band I., s. 65

Obsah:

I. Úvod	6
Ia. Úvod první – takřka bulvární.....	6
Ib. Úvod druhý – historie a popis místa.....	10
- Stručná historie zámku.....	10
- Stručný popis a poloha zámku.....	13
Ic. Úvod třetí – zámek ve Vrchotových Janovicích v odborné literatuře.....	15
II. Janovice jako místo.....	18
IIa. Janovice jako domov (Sidonie Nádherná).....	21
IIb. Janovice jako místo útočiště (Rainer Maria Rilke).....	29
- Rilke v Janovicích.....	29
- Pojem vlasti u Rilka.....	32
- Janovice jako domov básníka?.....	35
IIc. Janovice jako obraz ráje (Karl Kraus).....	37
- Náčrt díla a osobnosti K. K.....	37
- Karl Kraus a Sidonie Nádherná.....	38
- Louka v parku.....	41
IId. Vztah k Janovicím u Krause, Rilka a Sidonie – srovnání.....	43
III. Janovice jako předmět vědeckého bádání.....	45

IIIa. Tři biografie Sidonie Nádherné.....	45
IIIb. Mužský a ženský element v odborné literatuře.....	48
- Janovice jako předmět boje mezi Rilkem a Krausem?.....	52
IV. Závěr.....	61
V. Resumé (angl.).....	64
(čes.)	65
VI. Použitá literatura.....	67
VII. Obrazová příloha.....	71

I. Úvod

Ia. Úvod první - takřka bulvární

„Mladá Sidonie byla vychovávána tak, jak se na šlechtičnu sluší. Jezdila na koni, hrála na piano, hovořila česky, anglicky, německy, věnovala se divadlu, literatuře a výtvarnému umění. Snila o vavřínech spisovatelky. Byla za svého života vlastně takovou múzou a mecenáškou umělců a spisovatelů. Její zámek byl jedním z nejslavnějších literárně-politických salonů starého mocnářství i prvé republiky.

Ve Vrchotových Janovicích se setkávali reprezentanti kultury domácí i zahraniční. Např. Max Švabinský Sidonii portrétoval a vytvořil několik obrazů, které jsou dnes v Národní galerii. Sidonie měla bohatou korespondenci s dvěma známými básníky té doby, R.M.Rilkem a Karlem Krausem.

Zemřela ve Velké Británii, v Londýně, roku 1950. Teprve po půl století mohlo být splněno její přání, být uložena v rodinné hrobce v zahradě zámku, zahradě, kterou tak milovala. Pietní akt uložení ostatků byl uskutečněn za přítomnosti ministrů kultury ČR a Německa, zástupců Rakouska a Velké Británie.“
(časopis Květy, 17/2001, s.11)

„Existují ženy, které změni chod dějin tím, že si získají srdce (a tělo) vlivného muže. A pak už záleží jen na tom, jestli jsou to dobrosrdečné múzy, nebo mocichtivé dáblice.

...

Baronka Sidonie Nádherná z Vrchotových Janovic byla mimořádně sečtělá. Hodně cestovala a přečetla stovky knih. Záliba v literatuře pak ovlivnila i její intimní život. Miloval ji malíř Max Švabinský, okouzila básníka R. M. Rilka i

mnoho jiných. Zbrkle se vdala za šlechtice Maxe Thuna-Hohensteina, a to jen proto, že „nevyžaduje lásku a sliby a ani žádné nedává“. Po půl roce od něho ale utekla. „Žena si může podržet své kouzlo a krásu, jen když je líbána novými rty a svírána v nových objetích,“ poznamenala si do deníku. Přesto s ní jeden muž, rakouský novinář a spisovatel Karl Kraus, prožil 23 let manželství. Napsal jí tisíce dopisů, z nichž část byla publikována v 70. letech v Německu.

Všichni se tenkrát divili, „jak byl ten sarkastický, sžíravý žurnalista v jádru citlivý“. Sidonie u něho vždy nacházela jistotu a lásku, on u ní zase schopnost naslouchat. Její zámek s parkem nazýval ostrovem v oceánu šílenství. Bývala mu nevěrná a on jí neustále odpouštěl. Když zemřel, Sidonie napsala kajičnou zповěď: „Proč byly doby, ve kterých se musel dovědět; proč zbožňoval onu ženskou: otrokyni, která bez zábran pošlape to nejčistší srdce, nevěrnou a bez kousku studu...“ Jeho smrt ji velice zasáhla, a když vypukla válka, její svět se zhroutil úplně.“ (časopis Ring, březen 2005, s. 7, autor BM)

Oba na úvod citované články ukazují, že příběh Sidonie Nádherné a Vrchotových Janovic žije již několik let svým vlastním životem. Oba jsou sice na první pohled odlišné – na jedné straně sentimentalita, na druhé až křečovitá snaha o cynismus – ale oběma je přitom společné poměrně velké množství nepravdivých informací a zjednodušení na malém prostoru.

Článků na stejné téma vychází ročně v tisku několik desítek a vybrané ukázky jen v extrémní podobě ilustrují způsoby popisu osobnosti Sidonie Nádherné a současně ukazují, že ani pro bulvární novináře není jednoduché tuto ženu jednoduchým způsobem charakterizovat a zařadit (nutno dodat, že druhý z článků je extrémní i svým zaměřením, většina příspěvků se, obvykle i s menšími nepřesnostmi, nese spíše v duchu prvního). Tyto ukázky jsou ale také dokladem, že mýtus o „krásné paní baronce, drcené osudem“, téměř zlidověl, z odborných publikací se dostal i do titulů více či méně bulvárních, kde se, jak se zdá, dobře „zabydlel“.

Je otázkou, zda jde o dočasnou módu nebo jen pohodlnost redaktorů, či zda je příběh janovického zámku v současnosti pro široké vrstvy obyvatel skutečně čímisi významným.² Nesporné je, že v uplynulých desetiletích a zvláště v posledních letech, přitahuje zámek pozornost nejen literárních badatelů a historiků, ale i médií a politiků. Co je na této pozornosti určitě pozitivní, je fakt, že i díky ní zámek ještě nějaký čas přežije a budou moci vznikat studie, jako je právě tato.

„Je to místo, s nímž nejsou spojena žádná z traumat, jež zatěžují česko - německé vztahy a proto je právě zde možné navázat a vybudovat místo vzájemného setkávání a obohacování těchto dvou kultur.“³

Tato slova pronesl ministr kultury ČR Pavel Dostál při ukládání ostatků Sidonie Nádherné na rodinný hřbitov v Janovickém parku 25. května roku 1999. V podobném stylu zněly i další projevy účastníku tohoto slavnostního aktu, mezi něž patřil i ministr kultury Spolkové republiky Německo, velvyslanci Rakouska, Spolkové republiky Německa a Velké Británie spolu s dalšími politiky i umělci (místopředsedkyně Spolkového sněmu Antje Vollmer, diplomat a básník Jiří Gruša...)⁴ Následně byla dohodnuta spolupráce České republiky a Spolkové republiky Německa na obnově zámku i parku a vybudování „Centra středoevropského setkávání“ v zámeckých prostorách.

Slova výše zmíněná byla v mnohém opodstatněná – bylo by těžké najít v první polovině 20. století prostředí, kde národní otázka hrála tak nepatrnou úlohu, jako je okruh umělců, v němž se pohybovala majitelka zámku.

Jinou věcí už jsou další události v tomto místě po roce 1938 – vývoj se zde ubíral stejným směrem jako kdekoli jinde ve střední Evropě, tj. okupace,

²² Mimo jiné, asteroid č. 5089, objevený hvězdáři na Kleti, byl nedávno pojmenován „Sidonie Nádherná“.

³ Archiv mgr. L. Fiedlerové, kastelánky na zámku ve Vrchotových Janovicích – podklady k přípravě ukládání ostatků

⁴ Archiv mgr. L. Fiedlerové, kastelánky na zámku ve Vrchotových Janovicích – záznam setkání

masové vyhánění obyvatelstva, následná pomsta zahrnující další nespravedlnosti, přičemž dlouho vytvářené umělecké hodnoty byly vždy jednou z prvních obětí. Následovalo čtyřicet let vlády jiné, k svobodnému umění a myšlení stejně nepřátelské ideologie. Nakonec ze všeho zbyl jen zarostlý zámecký park a oprýskaný zámek s několika, jakýmsi zázrakem zachovanými, kousky původního nábytku.

Je možné to, co zde kdysi bylo, alespoň částečně obnovit? Odhlédneme-li od možnosti park i zámek kompletně zrekonstruovat), což se nyní zdá být naplňováno – nejsou to spíše ony osobnosti, s jejichž odchodem přestal zámek v Janovicích být oním jedinečným místem, o němž se tolik hovoří?

Jakou úlohu vůbec hrálo toto konkrétní místo v jejich životech? Je možné zjistit, jak se dívali na místa, v nichž se pohybovali?

A je skutečně jejich hlavním odkazem ono bezproblémové soužití a střetávání kultur? Necítili by dokonce někteří z nich jako urážku, když jsou dávání za vzor ve věci, již téměř nepovažovali za hodnou pozornosti? Není to vše možné vidět i jako jejich zneužití k pokusům řešit problémy, s nimiž oni sami neměli nic společného?

Odpovědi na některé z těchto otázek jsou snadné, jiné se budeme snažit alespoň částečně zodpovědět v následujících odstavcích.

Ib. Úvod druhý - historie a popis místa

Stručná historie zámku

První písemná zmínka o vsi Janovice pochází z roku 1243, přičemž se předpokládá, že původně románský kostel sv. Martina byl založen ještě dříve.⁵ Tvrz, jež stála na místě současného zámku, tedy asi dvě stě metrů od kostela, je pak zmiňována k roku 1400 jako sídlo pánů z Janovic. Ve starších pramenech se uvádí, že původní románské šlechtické sídlo přímo sousedilo s kostelem, avšak pro tento názor chybějí přímé důkazy. Naopak archeologický výzkum z posledních dvou let se zdá prokazovat existenci opevnění na místě dnešního zámku již ve 13. století. Šlo o vodní tvrz vybudovanou na nejnižším místě ostrohu nad Janovickým potokem a menším Zámeckým potokem, od tohoto ostrohu odděloval místo hluboký příkop. Na východní straně vzniklého hradiště stál kamenný palác, zbylá plocha byla obehnána kamennou hradbou a parkánovou zdí nad příkopem.⁶

Roku 1433 tvrz i ves v Janovicích přechází do majetku Vrchtů z Vrchtic (pánové z Janovic přitom ještě po několik dalších desetiletí podrželi patronátní právo nad kostelem). Vrchtové z Vrchtic tvrz i ves vlastnili až do roku 1540. Někdy během 14. století založili v údolní rovině pod tvrzí městečko Janovice, pro odlišení od jména vesnice a jiných Janovic v různých částech Čech se záhy začal užívat i přívlastek „Vrchotovy“. Svůj status odlišný od vsi si městečko uchovalo až do počátku 20. století a dodnes se užívá pomístní název „Na městečku“.

V době vlastnictví Vrchtů z Vrchtic došlo k přestavbě a rozšíření tvrze – byla vystavěna útočištná věž se čtvercovým půdorysem, s velkou pravděpodobností spojená se starším palácem nadzemní krytou lávkou. Rovněž na

⁵ K historii zámku a obce především Tywoniak 1994, Habart 1995, Čadilová 2001, Bezecný – Sak 2000 a především S. Nádherná 1998

⁶ Ke stavebnímu vývoji zámku hlavně F. Kašička - D. Líbal: Zámek Vrchotovy Janovice – Stavebně historický průzkum a architektonický rozbor, Praha 1981, orig. uložen v příruční knihovně janovického zámku

severozápadní straně tvrze, v místě, kde dosud stála jen hradba, vzniklo několik menších obranných bašt.

V roce 1540 získali panství páni z Říčan, v jejichž době došlo k několika renesančním úpravám, jež začaly přizpůsobovat tvrz především její obytné funkci – k věži bylo přistavěno schodiště s renesanční výzdobou, na místě opevnění v severozápadní části bylo pravděpodobně již tehdy vystavěno nízké obytné křídlo, čímž vzniklo zcela uzavřené nádvoří..

Roku 1603 koupil Janovice hrabě Sezima z Vrtby, který panství významně rozšířil v pobělohorské době, kdy se stal, jako vysoký státní úředník, jedním z předních aktérů rekatolizace. Díky těmto aktivitám se až do moderní doby dochovaly pověsti o jeho údajné zlotřilosti, a podle místních obyvatel dodnes straší v přístavbě východního křídla, jež skutečně vznikla přibližně v jeho době. Pravděpodobně někdy v této době také bylo přestavěno severozápadní křídlo zámku zhruba do současné podoby.

Hrabata z Vrtby zámek vlastnila přes 200 let, během této doby byl zámek minimálně dvakrát barokně upravován. První přestavba proběhla někdy počátkem 18. století, kdy interiéry i exteriéry zámku získaly jednotnou malovanou výzdobu. Z této doby pochází i dřevěné příčky mezi místnostmi východního křídla a je možné, že již v této době vznikla prostorná schodišťová hala, jež nahradila úzké schodiště renesanční.

Následující přestavba, jako první historicky poměrně detailně doložená, probíhala v letech 1760–1762 za hraběte Františka Arnošta z Vrtby. Z těchto let pochází současná podoba schodišťové haly zámku, na níž se podíleli známí barokní umělci. Autorem maleb s loveckými a antickými motivy je Franz Dallinger, známý sochař Lazar Widmann vytvořil sochy z lipového dřeva v životní velikosti, znázorňující antické postavy Prométhea, Herkula a Atlanta a také alegorické postavy představující čtyři roční doby. Novou malovanou výzdobu dostala i kaple ve východním křídle zámku.

V roce 1807 získali zámek Vratislavové z Mitrovic. Hrabě Josef Vratislav z Mitrovic nechal v letech 1845–1846 rozšířit park a vysadit mnohé vzácné dřeviny, z nichž některé dodnes v parku rostou. Do Janovic v jeho době často přijížděl jeho příbuzný, od nějž patrně mnohé z vysazených druhů pocházely, známý botanik a cestovatel hrabě Bedřich Berchtold z Uherčic, jehož archiv byl, až do svého zničení v roce 1950, na janovickém zámku uložen. Hrabě Vratislav z Mitrovic nechal ještě v 50. letech 19. století provést v zámku novogotické úpravy. Po Mitrovicích se v zámku během dvou let vystřídali dva majitelé a po nich pak Janovice v roce 1879 koupil Karel Nádherný rytíř z Borutína, otec Sidonie Nádherné. O Nádherných z Borutína bude ještě řeč v kapitole o Sidonii Nádherné.

Během německé okupace nejen Vrchotovy Janovice, ale i celý kraj velice utrpěly a tehdejší majitelka panství, Sidonie Nádherná, musela zámek opustit. Rozsáhlé území mezi Vltavou a Sázavou bylo totiž proměněno ve cvičiště tankové divize SS. Většina lidí, kteří zde žili, byla vyhnána, v území se mohli pohybovat jen vojáci, nuceně nasazení dělníci a vězni z koncentračního tábora Flossenbürg.

V zámku byly z hostinských pokojů vybudovány ubikace pro mužstvo a většina interiérů byla během přítomnosti vojáků silně poškozena. V parku pak byly strženy mnohé z romantických budov, jež vystavěli Sidoniini rodiče a předchozí majitelé.

Ještě větší škody utrpěl zámek počátkem padesátých let, kdy byl vydán na pospas drancování a zbytek zařízení pak byl zničen v době, kdy začal být používán jako skladiště koberců.

Tento proces se zastavil teprve roku 1957, kdy zámek získalo do vlastnictví Národní muzeum. Z původního inventáře však v té době již nezbylo téměř nic.

Stručný popis a poloha zámku

Vrchotovy Janovice se nachází v jižní části středních Čech, asi 70 km na jih od Prahy. Uvádí se, že i s okolními osadami má vesnice přes 900 obyvatel. Janovická obec, v jejímž centru zámek stojí, se rozkládá na severním úpatí lesnatého hřebenu dosahujícího výšky kolem 580 metrů nad mořem. Údolí Janovického potoka se zde směrem na sever otvírá do mělké kotliny, jíž z východu ohraničuje táhlý kopec zvaný Větrák, zatímco na západě je kotlina uzavřena hřebenem porostlým lesem, známým jako Miláčov.

Janovický potok zpočátku pomalu prochází mezi loukami a pod kostelem sv. Martina se zanořuje do úzké rokle. Tato rokle je již součástí zámeckého parku a na jejím konci, kde se proud potoka opět zpomaluje, stojí na menší vyvýšenině janovický zámek. Vesnice byla od středověku rozdělena na dvě části – starší z nich se nachází nad zámkem západně od kostela, zatímco druhá, původně městečko založené v 15. století, leží asi 400 metrů od zámku po proudu potoka. Zámecký park se rozkládá na asi 17 hektarech mezi oběma částmi, jež jsou spojeny cestou vedoucí podél západní zdi ohraničující park.

Samotný zámek stojí na okrouhlé, asi 10 metrů vysoké vyvýšenině nad vodním příkopem, jež je s okolím spojena obloukovým kamenným mostem. Za mostem, již uprostřed vesnice, stojí velké hospodářské budovy, kdysi k zámku náležející, jež uzavírají rozlehlé, dodnes částečně zelení osázené předdvoří parku. Kromě toho je zámek spojen s okolím ještě jedním kamenným mostem, jenž přechází příkop na severní straně a vede přímo do parku. Parkem je zámek obklopen ze všech stran, jen na jižní straně je odtud vidět již výše zmíněné hospodářské budovy.

Při pohledu shora tvoří zámecký půdorys jakýsi vypouklý trojúhelník, jehož strany tvoří propojená křídla vzniklá v různých časových obdobích. Nejnížší, jen

s jedním nadzemním patrem, je křídlo nejmladší, severozápadní, zatímco výška křídla východního a jižního je přibližně stejná – obě také mají dvě nadzemní podlaží. Budovy nejsou příliš členité, jedinými výraznějšími prvky jsou balkóny na východní straně a spíše náznakovitě novogotické věžičky. Zámek však přesto nepůsobí příliš těžkopádným dojmem, jednak díky své poměrně malé rozloze a také díky množství ozdobných prvků – říms, konzolí a portálů – na vnější straně fasády. Za branou prochází zámek průjezd až na menší, rovněž trojúhelníkovité, nádvoří.

Ve většině místností východního a jižního křídla zámku je dnes umístěna expozice Národního muzeu „Společnost v Čechách 19. století“, mezi jejíž exponáty patří i předměty z majetku vůdčích osobností české kultury (např. náušnice Boženy Němcové, stůl Karla Jaromíra Erbena, pohovka Jana Evangelisty Purkyně, kytara K. Havlíčka a věšák F. Škroupa). Dvě místnosti jsou pak věnovány Sidonii Nádherné, K. Krausovi a R. M. Rilkeovi a v původním gotickém přízemí je umístěna trvalá výstava zvonů.

V současné době probíhá v zámku rekonstrukce, jejímž cílem je odstranění nevhodných stavebních zásahů z 80. let tak, aby se jeho podoba blížila době, kdy zde žila Sidonie Nádherná. Prozatím málo využívané severozápadní křídlo zámku, které bylo v době okupace přeměněno na umývárny a ubikace pro mužstvo, se má v nejbližších letech stát zázemím „Centra pro středoevropské setkávání“. V prostoru zámecké kaple v současnosti probíhá restaurování barokních maleb a v sousedství kaple je na původních základech znovu stavěna obloukovitá sakristie zbořená počátkem šedesátých let.

Zámecký park, v době po odchodu Sidonie jen občas udržovaný, by podle soudobých záměrů měl být, alespoň přibližně, navrácen do podoby, jíž měl v době, kdy zde Sidonie žila. V parku budou částečně obnoveny, či alespoň připomenuty, romantické stavby v předchozím období zničené a obnoven bude i systém vodních ploch.⁷

⁷ Trauzettel 2001, s. 26-28

Ic. Úvod třetí - zámek ve Vrchotových Janovicích v odborné

literatuře

Předmětem studie je místo od Prahy nepříliš vzdálené, rovněž tak zvolená časová vzdálenost je relativně malá – odpovídá přibližně jednomu lidskému životu. Stačí však dojet na místo s několika fotografiemi z dvacátých let a porovnat je se současným vzhledem místa, či si přečíst některý z deníkových záznamů Sidonie Nádherné. Obojí, místo i čas, se rázem zdá být zcela nedosažitelným. Za pomoci bohatých, i když bohužel ne plně zachovaných, pramenů – zahrnují korespondenci, deníky, literární díla, několik set fotografií a v neposlední řadě dodnes přežil i zámek a okolní park – je možné tento vzdálený svět značně přiblížit.

Tímto světem je pak možné procházet a popisovat jej do stále větších podrobností a vždy objevovat nové souvislosti. Historická rekonstrukce ale není cílem tohoto textu – prací na téma zmizelé minulosti a její proměny v přítomnost vzniká mnoho, i janovickému zámku a jeho obyvatelům jich již bylo několik věnováno.⁸ Jiné práce se věnují osobnostem spjatým s Janovicemi z hlediska literárního a životopisného – u prvních z nich je prvotním zájmem dílo⁹, u druhých, posléze vzniklých, osoba autora a jeho osudy.¹⁰

Díky zachovanému množství, kvalitě a stavu zpracování písemných pramenů se může fenomén Vrchotových Janovic stát i předmětem studie literárně-antropologické. Téma je o to zajímavější, že sama sekundární literatura je nejen poměrně rozsáhlá, ale i velmi pestrá, pokud jde o přístup a výchozí pozice badatelů. Tato pestrost interpretací je dobrým prostředkem bránícím příliš jednostrannému pohledu na předmět zájmu a zároveň inspirací a předmětem vymezení při interpretacích nových. Současně je už tato pestrost sama o sobě jevem hodným pozornosti antropologa - aspekty života na Janovickém zámku, na něž kladou badatelé důraz, se mění od 60. let 20. století až po současnost, přičemž je tento vývoj odlišný v českém i německém jazykovém prostředí – přirozeně nejvíce je

⁸ Především Bezečný-Sak 2000, Janka 1998, Tywoniak 1994, Wagnerová 2003

⁹ Zde částečně např. Canetti 1996, F. Pfäfflin in K. Kraus 2005 a in Bláhová – Pfäfflin 2000, s. 2 – 8

¹⁰ Bezečný – Sak 2000, Janka 1998, Wagnerová 2004, Schick 1965 aj.,

tento rozdíl patrný v době před rokem 1989. Ještě více se tyto práce liší podle toho, jaké je autorovo pojetí literární tvorby a z jakých ideových pozic k danému tématu přistupuje.

Pohled antropologa může do tohoto diskursu vnést otázku, jež je ve všech dosavadních studiích skrytě přítomná, avšak nevyslovená a tedy i nezodpovězená. Tato otázka zní: „Proč se těmito osobami a událostmi zabývat?“ Pro literárního vědce či historika je tato otázka již ze své podstaty částečně zodpovězena jejich oborem – pro prvního z nich jsou okolnosti života autora primárně pomocným klíčem k jeho dílu, pro historika je naopak dílo jedním z prostředků poznání historických skutečností. Zda je snad tato otázka v každém jednom konkrétním případě širší a hlubší a v jakém smyslu, bude také předmětem následujících kapitol.

Ještě je ale nutné se zmínit, že v případě antropologa by odpovědí na předchozí otázku mohlo být nastolení problému vztahu autora a jeho/jejího díla ve vzájemné interakci. V případě této studie je autorem míněn Karl Kraus a Sidonie Nádherná a dílem Krausův literární odkaz a Sidoniin park ve Vrchotových Janovicích. Jelikož právě zámek a zámecký park hrál a dosud hraje v literatuře týkající se zmiňovaných osobností úlohu velmi podstatnou, je vhodné otázku rozšířit o význam určitého místa pro osobu a její dílo.

Velmi zjednodušeně je možno různé přístupy shrnout tak, že zatímco literární vědec hledí přes osobu na dílo, historik přes dílo na osobu, snahou antropologa může být pohled od osoby přes dílo, přičemž k přesnějšímu určení výchozího bodu pohledu osoby je třeba využít všech dostupných historických pramenů. Janovický park v básních Karla Krause je z velké části své podstaty místem imaginárním, místem které je v jednom okamžiku též dílem i osobou, jež je vytvořila. Takové místo může být současně címkoli, snad tedy i počátečním bodem této antropologické studie.

Dalším cílem mé práce je shrnutí hlavních příčin obliby a zájmu badatelů o zámek v Janovicích a o osoby, jež se kolem něj počátkem 20. století pohybovaly. Práce o Vrchotových Janovicích mne budou zajímat z hlediska

zaměření autora, pokusím se zachytit, nakolik je autor ovlivněn svým oborem, cílem své práce a v neposlední řadě i svou současností a vztahem k ní. Reakcí na výše zmíněné bude i pokus přinést vlastní interpretaci osob a událostí na Janovickém zámku v první polovině 20. století.

II. Janovice jako místo

Stejně jako u každého jiného místa, je nemožné zámku ve Vrchotových Janovicích přisoudit jeden jediný význam. Jeho pojetím u každé z jednotlivých osob, jež se kolem něj v první polovině pohybovaly, se bude zabývat následující oddíl. Ještě předtím není od věci stručně popsat a zhodnotit ostatní významy, jež by mohly být zámku přisuzovány.

Zámek může být chápán mj. jako:

1. historická památka
2. místo pobytu slavných osob
3. životní dílo Sidonie Nádherné
4. místo setkávání kultur/umělců
5. zdroj informací o minulosti
6. v úvahu přicházejí i jiná pojetí zámku ve Vrchotových

Janovicích, většinou i realizovaná např. zámek jako:

sídlo jednotek SS

sklad textilu

opravna traktorů

depozitář

filmová dekorace

státní majetek

atd.

Ad 1.

Zde je Sidonie Nádherná především jedním z dlouhé řady majitelů zámku, jakkoli bývá uznávána její důležitá role v moderních dějinách zámku, především tvorba parku a její slavní hosté. Toto je, jak lze předpokládat, hlavní pohled prací dějepisných a kunsthistorických.

Ad 2.

S tímto pohledem je možné se setkat u populárních článků novinových a časopiseckých, a rovněž u publikací regionálních, jež mají za cíl přitáhnout pozornost a dokázat význam místa. Ne náhodou pak bývá v člancích vzniklých v českém prostředí mezi hosty uváděn Karel Čapek, ačkoli pouze jednou krátce navštívil janovický park, a naopak bývá i vynechán Karl Kraus, jenž zde sice po dlouhá léta tvořil, ale je české veřejnosti téměř neznámý.¹¹

Takovéto články mají jistě svůj marketingový význam, mimo jiné možná i v působení na odpovědné politiky, přestože v množství a známosti hostů hlavní příčina přitažlivosti zámku pro laiky i odborníky nespočívá. Kolik hotelů a penzionů s krásnými zahradami hostilo ještě více a slavnějších osobností?

Pokud se již v následující studii bude pojednávat o vztahu zámku a slavných osobností, bude důležitý především význam zámku pro tyto osobnosti.

Ad 3.

Zatímco podobu zámku Sidonie Nádherná (možná i úmyslně z piety) neměnila, současná podoba parku je jistě z velké části dílem Sidonie. V pozdějších letech o něm také často hovořila jako o jediném smyslu života, především ve chvílích zoufalství a rezignace. Byl pro ni živým pomníkem významných chvil jejího života a i jako takový jej chtěla zachovat. Problematické je u tohoto pohledu,

¹¹ Za všechny např. Kocourek, M., V Británii exhumovali ostatky Sidonie Nádherné Lidové noviny 19. května 1999, s. IV.

pokud je motivován snahou přiřadit Sidonii nějaký obor činnosti, v němž vynikala a tak částečně vysvětlit (a možná i ospravedlnit) zájem slavných umělců o její osobu.

Ad 4.

Přístup častý zejména v politických prohlášeních. Motivem bývá snaha učinit z Janovic jakousi obdobu česko-německo-židovské Prahy počátku století a vystavět zde, v souladu se současným politickým trendem, jakýsi pomník kulturně přínosnému soužití mezi Čechy a Němci. Tato snaha je zajisté chvályhodná, avšak není příliš opodstatněné opírat se přitom o historii místa. Sidoniini hosté až na výjimky pocházeli z německého jazykového prostředí a současně více či méně patřili k jednomu proudu umělecké kultury středoevropské až celoevropské. Je jisté, že ústředním tématem mnoha prací je, v Janovicích se odehrávající, osobní vztah rakouského Žida s českou Němkou, ale interpretovat jej jako „setkávání kultur“ se asi málokdo odváží.

Setkávání kultur v kulturně-antropologickém smyslu by bylo možné vidět v protikladu prostředí šlechtického a měšťanského, z něhož možná skutečně pramenily některé z osobních problémů sourozenců Nádherných, ale ač je to téma zajímavé, není pro předmět studie nejpodstatnější. Přesto se mu budeme později ještě krátce věnovat.

Pokud jde o setkávání umělců - je nepochybné, že osobní setkávání má velký vliv na utváření jejich osobnosti i díla, avšak v Janovicích k takovým setkáním docházelo jen výjimečně. Karl Kraus zde několikrát potkal Mechtilde Lichnowskou, jež se též věnovala literatuře, jednou se tu Kraus objevil i s Adolfem Loosem, ale to je asi vše. S oběma se přátelil po většinu života, ale setkávali se většinou ve Vídni či v různých středoevropských letoviscích. Je známo, že v Janovicích se Karl Kraus s nikým kromě Sidonie ani setkávat nechtěl. Pokud se tedy někdy hovoří o „proslulém salonu Sidonie Nádherné“, jde o naprosté nepochopení.

Ad 5.

Jakožto historická stavba je zámek zdrojem informací pro archeology i historiky umění, a vzhledem k množství literárních odkazů je existence zámku důležitou pomůckou pro pochopení některých aspektů života Sidonie Nádherné a jejích přátel. K čemu je pak možné tyto informace použít, je otázkou, k níž se ke konci studie vrátíme.

Ad 6.

Pojetí, jež nejsou do této studie zahrnuta a není ani potřeba je dále hodnotit, neboť operují se zámkem jako s budovou využitelnou určitým způsobem, avšak v podstatě nahraditelnou jakoukoli budovou jinou.

Ila. Janovice jako domov (Sidonie Nádherná)

Sidonie Amalie Wilhelmine Karoline Julie Maria Nádherná z Borutína (dále jen Sidonie) se narodila na janovickém zámku 1. prosince 1885 jako jedno z dvojčat.¹² Jejím bratrem - blížencem byl Carl, po většinu života zvaný Charlie. Jediným dalším sourozencem byl o málo starší Jan Nepomuk, zvaný Johannes, narozený v předchozím roce, 21. března 1884. Jejich otec, Karel Ludvík Nádherný rytíř z Borutína, pocházel z rodiny velkopodnikatelů, kteří byli ve třicátých letech 19. století povýšeni do šlechtického stavu. Zakladatelem rodu byl Jan Nádherný (1772 - 1860), syn mlynáře z Bohutína¹³ u Příbrami, jenž zbohatl jako podnikatel v železářství a později se stal velmi úspěšným správcem několika panství. Do šlechtického stavu byl povýšen i díky své činnosti dobročinné, jež zahrnovala založení několika nadací na podporu škol, sirotčinců a válečných invalidů.¹⁴

¹² Životopisná data S. Nádherné především u Bezcený – Sak 2000, Wagnerová 2003, Tywoniak 1994

¹³ Podobnost mezi Bohutínem a Borutínem není náhodná, Nádherní si patrně svůj šlechtický přídomek připodobnili k názvu rodiště zakladatele rodu (Bezcený – Sak 2000, s. 18 –19 a Županič 2004, s. 106 – 107).

¹⁴ Vzestup rodu Nádherných podrobně popisuje J. Županič (Županič J., 2004, s. 84 – 131).

Podobného původu byla i matka Amélie, jejíž otec Albert Klein z Wisenbergu byl jedním z nejvýznamnějších železničních podnikatelů v Čechách. V roce 1859 obdržel spolu se svými bratry titul svobodných pánů a i díky značnému majetku se pak v další generaci stal rod spřízněným s mnoha starými středoevropskými šlechtickými rodinami.

Sidoniiin otec Karel Ludvík byl již příslušníkem třetí generace šlechtického rodu a zatímco jeho sourozenci obdrželi rodová panství v Adršbachu a v Chotovinách u Tábora, Karel Ludvík koupil roku 1879 zámek a panství ve Vrchotových Janovicích. Většinu svého času pak věnoval správě panství, jež zahrnovalo přes 500 ha polí, luk a lesů, rybníky, lihovar a cihelnu. Z jeho podnětu proběhly také významné úpravy a výsadby v zámeckém parku, v roce 1884 pozval do Vrchotových Janovic architekta Josefa Mockera, jenž vypracoval plán přestavby zámku v novogotickém stylu. Část jeho představ pak byla skutečně realizována, jejich dokončení však zabránila Karlova náhlá smrt v roce 1895.

Po sňatku v roce 1882 věnovali rodiče velké úsilí tomu, aby v Janovicích vytvořili aristokratické prostředí, v němž hodlali své potomky vychovat. Tato až úzkostlivá snaha je patrně znakem, jenž je možno přičíst jejich „novošlechtickému“ původu. Z dochovaných dopisů a jiných záznamů vyplývá, že výchova dětí byla prodchnuta neustále zdůrazňovanými napomenutími, aby se „chovali jako skuteční šlechtici“. Vliv tohoto druhu výchovy a zásad je pak možné vystopovat během celého následujícího života sourozenců, jakkoli se vůči němu, v jistých obdobích a každý po svém, pokoušeli vymezovat.

Další skutečností, jež měla vliv na celý jejich pozdější život, bylo, že se vychovatelkou sourozenců Nádherných stala Mary Cooney, irská protestantka pocházející z ulsterského Armaghu. Není příliš znám důvod, proč se Sidonii rodiče rozhodli k tomuto ve své době poněkud neobvyklému kroku, jisté však je, že díky tomu se sourozencům otevřela široká oblast anglofonní literatury a kultury, jež významně ovlivnila především Sidonii. Mary Cooney, dětmi zvaná May-May, hovořila se svými svěřenci téměř výhradně anglicky a angličtina se stala jazykem,

jímž mezi sebou sourozenci hovořili i ve své dospělosti. Rovněž většina Sidoniiných deníků je psána v angličtině.

Hlavním jazykem užívaným v rodině byla němčina, češtinu se děti naučily od služebnictva a některých z domácích učitelů. Nejlépe je úroveň znalosti češtiny doložena u Sidonie, jež v pozdějších letech vedla v češtině korespondenci se státními úřady a adresovala několik desítek osobnějších dopisů pracovníku pražského památkového ústavu Václavu Wagnerovi. Z těchto pramenů vyplývá, že Sidonie se téměř nedopouštěla pravopisných chyb, což naznačuje dobrou úroveň výuky češtiny ze strany soukromých učitelů, avšak občas se objevující chyby v syntaxi jsou důkazem, že čeština nebyla nikdy zcela jejím mateřským jazykem. Vyplývá to i z výpovědí pamětníků, kteří s oblibou napodobují její přízvuk, zřetelně ovlivněný němčinou a snad i angličtinou. Její pasívní znalost češtiny však byla s velkou pravděpodobností bezchybná i díky pozdějšímu dlouhodobému pobytu v českém jazykovém prostředí; jako důkaz mohou posloužit i záznamy o přečtených českých knihách z její knihovny. Vedle angličtiny, němčiny a češtiny je u Sidonie předpokládána i dobrá úroveň znalosti francouzštiny a italštiny (k italštině o tom vedle přečtených knih vypovídají i osobní vztahy k italskému prostředí).¹⁵

Pokud jde o rodiče, otec, pocházející z Chotovin u Tábora s česky hovořícím okolím, ovládal češtinu pravděpodobně výrazně lépe než matka, jež vyrůstala v německé oblasti severní Moravy.¹⁶

K výchově svých dětí přispíval jejich otec tím, že se s nimi věnoval výuce činností, jimiž obvykle trávil svůj volný čas. Patřily k nim jízda na koni, lov, výcvik psů, u chlapců také šerm. Jsou to záliby možná až příliš typicky aristokratické, jeho nadání v tomto směru je ale dobře doložené a částečně jej zdělila i Sidonie. Jízdě na koni a na bicyklu se věnovala po zbytek života, později k nim přidala ještě bruslení a lyžování. Není také náhodou, že již v roce 1915 složila řidičské zkoušky a následně procestovala automobilem velkou část Evropy.

¹⁵ Sidonie podnikla do Itálie mnoho cest, první již v dětství s matkou. V Itálii žila její setřenice Elsa Cantacuzene a především hrabě C. Guicardini, s nímž v roce 1915 plánovala svatbu.

¹⁶ Sídlem Kleinů z Wissenbergu byl zámek v Sobotíně.

Výchova ze strany matky zase spočívala mimo jiné v tom, že děti uváděla do společnosti šlechticů, a to jak návštěvami u členů rodů s ní spřízněných, tak také setkáními s venkovskými šlechtici z okolí (Lobkowiczové z blízkého Vysokého Chlumce, Mladotové z Červeného Hrádku, svérázný hrabě Aichelburg z Neustupova, vojkovští Coudenhove...).

V roce 1895 náhle zemřel otec Karel Ludvík Nádherný, což především pro oba bratry znamenalo předčasný krok do dospělosti. Také se díky tomu mezi sourozenci vytvořilo velmi silné pouto, jež bylo ještě umocněno poté, co pro neshody s matkou odešla z Janovic jejich oblíbená Mary Cooney.¹⁷

Chlapci byli pak v roce 1897 posláni do pražské Strakovy akademie, po jejím absolvování začal Johannes studovat filozofii a Charlie práva. Zatímco však Charlie práva dokončil a věnoval se jim později v praxi, Johannes se po matčině smrti v roce 1910 vrátil do Janovic, aby převzal vedení panství.

Vztah Sidonie k oběma bratrům je relativně dobře známý z jejich dopisů a deníků a téměř všichni badatelé se shodují v tom, že byl neobvykle těsný.¹⁸ V mladším věku byl Sidoniiným vzorem především velmi citlivý a nadaný Johannes, který se osobně znal s mnoha známými umělci a ve volném čase se věnoval vlastní tvorbě a sběratelství uměleckých děl. Pod jeho vlivem se Sidonie pokusila o vlastní výtvarnou a literární tvorbu, dodnes se však od ní zachovala pouze jediná skica zámku.

Do doby kolem roku 1908 spadají konflikty sourozenců s matkou. Matka projevovala starost především o Sidonii – nechtěla chodit do společnosti, jediné tři plesy svého života navštívila v roce 1904 a důrazně odmítala jakékoli úvahy o tom, že by měla pomýšlet na vdávání.¹⁹ Matka vinu za tento stav

¹⁷ Mary Cooney se později do Janovic vrátila a zůstala Sidoniinou společnicí až do své smrti v roce 1941. Je pohřbena v janovickém parku na hřbitůvku rodiny Nádherných.

¹⁸ O vztahu Sidonie N. se sourozenci píše podrobně především A. Wagnerová (Wagnerová 2003, s. 12 ad.)

¹⁹ A. Wagnerová se domnívá, že Sidonie mohla vidět příklad i v matčině sestře Julii, která se nevdala a vedla samostatnou domácnost a již si Sidonie velmi oblíbila (Wagnerová, 2003, s. 45).

připisovala Johannesovi, který také společnost šlechticů nevyhledával. Naopak, v Sidonii budil úctu ke svobodnému životu umělce a bral ji občas na setkání se svými uměleckými přáteli, kteří za ním také jezdili do Janovic. Jeho přítelem byl i Max Švabinský, který Sidonii již roku 1907 poprvé portrétoval.²⁰

Svůj přístup k sňatku začala Sidonie měnit až po matčině smrti. Již spolu s kondolencí ji požádal o ruku rodinný přítel, italský hrabě Carlo Guiacardini, jehož znala od dětských let. Sidonie o sňatku zprvu vážně uvažovala, koncem roku 1910 však již patrně začíná její vztah k Maxi Švabinskému. Jedině v tomto vztahu se snad dá skutečně mluvit o Sidonii jako o „múze inspirující umělce“, do kteréžto skupiny bývá Sidonie v barvotiskovějších článcích řazena i ve vztahu k jiným uměleckým přátelům (Rilke, Kraus). Sidonie sama svůj vztah ke Švabinskému prožívala velmi silně a tak pro ni znamenalo velkou ránu, když se Švabinský, který byl ženatý, rozhodl s ní v létě 1912 rozejít.²¹

Zatímco se Sidonie vzpamatovávala ze vztahu se Švabinským, zhoršil se stav bratra Johannese, jehož až přílišná vnímavost, společně s prožívanými nešťastnými láskami, vedla k depresím, jež v roce 1913 vyústily v sebevraždu.²²

Po jeho smrti převzal správu statků Charlie, Sidoniino dvojče, jehož povaha i zaměření byly oproti Johannesovi naprosto rozdílné. Prameny i pamětníci jej popisují jako klidného až flegmatického, a na rozdíl od svých sourozenců se Charlie věnoval především praktickým záležitostem při vedení panství. Jeho uzavřenost byla patrně způsobena i silnou nedoslýchavostí, podle pamětníků proto

²⁰ Dochovaly se tři portréty, skica z roku 1907, olejomalba z r. 1908 a litografie z r. 1913. Podle pamětníků u O. Janky bylo před válkou v zámku přes čtyřicet Švabinského skic Sidonie, jejích bratrů a zámku (Janka 1998, s. 31 ad.).

²¹ Jak se domnívá A. Wagnerová (Wagnerová 2003, s. 54 ad.), ovlivnil tento zážitek i Sidoniiny následující vztahy - vždy se pak snažila své city držet co nejvíce pod kontrolou. Tak i ve vztahu ke Karlu Krausovi trvalo přes deset let, než ustaly její neustálé odchody a bylo dosaženo více méně trvalé harmonie.

²² Důvodem mohla být i jeho obava z nevléčitelné nemoci, podle Bezečný – Sak 2000, s. 76 ad., trpěl syphilitidou.

hovořil jen s velmi málo lidmi, kterým důvěřoval. Jeho hlavním cílem se v době po smrti rodičů i bratra stala snaha, zajistit Sidonii stavovsky přiměřený sňatek a tím i dědice rodu, neboť on sám, patrně z výše zmíněných důvodů, o sňatku neuvažoval. Tato jeho snaha ovšem nakonec nebyla úspěšná – v roce 1915 byly přípravy ke sňatku s hrabětem Guicardinim přerušeny vstupem Itálie do války (což Sidonie možná přivítala), podobně dopadlo i manželství s hrabětem Maxem Thunem-Hohenstein z roku 1920, jež se rozpadlo po několika měsících.

Jak bylo již řečeno, hluboký vztah k bratrům dokládají mnohé zmínky v Sidoniině deníku i korespondenci, důkazem je také způsob, jímž byl jejich odchod ze světa každoročně připomínán. Ve dny výročí smrti obou bratrů bylo vyzváněno na zvony v zámecké věži, jež nechala Sidonie odlít, a v zámecké kapli se konala

zádušní mše, jíž se vedle faráře a ministrantů účastnila pouze Sidonie²³.

V roce 1931 zemřel Charlie a roku 1936 Karl Kraus. Od té doby až do roku 1949 žila Sidonie v Janovicích téměř zcela sama a věnovala se především úpravám parku. Nadále zvala do Janovic známé zahradní architekty, pravidelně sem dojížděl především tvůrce parku v Průhonicích Camillo Schneider a Sidoniinou hlavní četbou se v té době staly botanické příručky.²⁴ Snažila se potom park zachránit i ve značně nepříznivé době nacistické okupace.

V roce 1944 bylo území mezi Vltavou a Sázavou proměněno ve cvičiště tankové divize SS. Týkalo se to i Janovic. Většina lidí, kteří zde žili, byla vyhnána, v území se mohli pohybovat jen vojáci, nuceně nasazení dělníci a vězni z koncentračního tábora Flossenburg, který měl ve Vrchotových Janovicích svou pobočku. Sidonie byla ze zámku, který se stal sídlem štábu SS, vystěhována do nedalekého statku ve Voračicích, který jediný z celého panství zůstal vně vojenského prostoru. Vrátila se až v roce 1946, kdy ze zámku odešla

²³ Zdá se, že Sidoniin vztah ke katolické víře byl jinak, možná i vlivem protestantky Mary Cooney, poměrně vlažný, viz vzpomínky pamětníků u O. Janky (Janka 1998, s. 67 ad.) a též dle vzpomínek pamětníka L. Marvana.

²⁴

československá armáda. Po roce 1948 byly Sidonii zabaveny téměř všechny polnosti a chyběly jí peníze na údržbu zámku. V závěti proto zámek odkázala britskému státu – měl být využíván jako velvyslanecká residence. V roce 1949 pak tajně přešla hranice a odjela do Anglie. Zde také 30. září roku 1950 zemřela.

Na otázku, kdo vlastně byla Sidonie Nádherná, se dá odpovědět buď jednoduchým způsobem, nebo patrně žádným. Následující seznam je proto odpověď jednoduchá, jež neříká, kým skutečně byla, ale jen čím také určitě byla, alespoň z vnějšího pohledu.

Bez větších námitek lze Sidonii charakterizovat například následujícími způsoby:

citlivá a vzdělaná žena těžce stíhaná osudem

šlechtična, jež musí osobně zakusit všechny okolnosti zániku světa,
k němuž patřila

přítelkyně slavných osobností evropské kultury

budovatelka vyjímečného zámeckého parku

statečná česká vlastenka a obdivovatelka T. G. M.

jedna z mála osob schopná plně porozumět géniu Karla Krause a
adresátka tisíce jeho dopisů a většiny básní

kosmopolitní emancipovaná a moderní žena

automobilistka a sportovkyně

lidumilná hraběnka

jedna z mála osob schopných pojmout a pochopit to nejpodstatnější ze
současné střeoevropské a vůbec evropské kultury

žena neobyčejně vnímající krásu i utrpení okolního světa

oběť dvou totalit, jimž dokázala čelit bez jediného klopýtnutí

milovnice zvířat a přírody

žena krásná tělem i duchem

autorka historické publikace o Vrchotových Janovicích, deníků a stovek
dopisů

atd.

Ib. Janovice jako útočiště (Rainer Maria Rilke)

Rilke v Janovicích

Ze slavných osobností, jež kdy navštívily Vrchotovy Janovice, je ve světě nepochybně nejznámějším básník Rainer Maria Rilke.²⁵

Se Sidonií Nádhernou se seznámil v roce 1906 v atelieru Augusta Rodina v Meudonu poblíž Paříže. Pracoval zde v té době jako Rodinův tajemník a Sidonii, která Paříž navštívila spolu se svou matkou, prováděl po ateliéru. Po jejím odjezdu napsal Sidonii dopis, jímž začíná bohatá vzájemná korespondence trvajících až do jeho smrti v roce 1926. Chystané vydání této korespondence má obsahovat několik set dopisů. Příští rok Rilke poprvé krátce navštívil Vrchotovy Janovice, kde se také spřátelil s Johannesem.²⁶ V líčení návštěvy Janovic, v dopise manželce Claře, ostře vystupuje kontrast mezi cizí a zasmušilou Prahou a přívětivou krajinou v okolí Janovic, která mu připomínala lidovou píseň. Sidonie stojící na mostě mu pak připadala jako výjev z doby těsně před francouzskou revolucí.

Návštěvu Prahy popsal v dopise své ženě Claře: „...*budu se někdy moci ocitnout v tomto městě a spatřit je, vidět a vyjádřit jako skutečnost uprostřed skutečnosti? Abych už nemusel nést jeho tíži, ten nesmírný význam, jehož nabylo v mém dětství: už tehdy bylo veliké a přerůstalo mne, už tehdy jsem někoho potřeboval, abych byl chopen cítit sám sebe. Tehdy tu bylo dítě, v němž se to město prožívalo, v němž se vidělo jako v obrovském fantastickém zrcadle a stavělo se proti jeho srdci jako osud. To všechno dnes zmizelo. Město, ponížené před sebou samýma navrátnější se jako někdo, kdo dlouho působil násilí, stojí teď přede mnou zahanbené, obnažené, uzamčené, jako by je stihla nějaká spravedlivá odplata. Já se však nemohu radovat z pohledu na ubohost toho, co se vůči mne kdysi chovalo tak tvrdě a povýšeně (...). Jsem smutný, vidím-li nároží, okna a vjezdy, náměstí i hřebeny chrámových střech tak ponížené, menší než byly tenkrát, zredukované a naprosto*

²⁵ Údaje k Rilkovu životu čerpány především z Prater 1999 a Bláhová 1996.

²⁶ S Johannesem si Rilke po několik následujících let dopisoval a jeho pozdější smrt jej výrazně zasáhla. Korespondence zveřejněna v Tiwoniak 1994, s. 44-59.

nesvéprávné. Ani v jejich nové podobě je však nejsem schopen zvládnout (...) Jejich tíže se sice proměnila v opak, tíží však zůstala (...) Více než kdy jindy cítím dnes přítomnost tohoto města jako něco nepochopitelného a matoucího.“ (R.M.Rilke, 1.11.1907)²⁷

V Praze poté Rilke navštívil výstavu Cézannových obrazů: „*To a dvě hodiny strávené na janovickém zámku bylo tím nejlepším a neklidnějším. Také o Vrchotových Janovicích bych měl co vyprávět. Již jízda vozem v zaskleném, jasném podzimním odpoledni spolu s naivní krajinou byla tak krásná! Od vlaku i zpátky na vlak na vlak jsem jel sám. A byly to Čechy, které jsem znal, zvlněné jako lehká hudba a najednou znovu rovné za svými jabloněmi, ploché a téměř bez obzoru a rozdělené poli a stromořadími jako lidová píseň od refrénu k refrénu. A najednou člověk ze všeho vyklouzl (jako by jel na člunu splavem) do brány parku, a byl to park, starý parka přicházel k člověku docela blízko se svým vlhkým podzimem. Až po několika zatáčkách, mostech, průhledech, oddělen starým vodním příkopem, vystoupil zámek, nahoře nahnutý zpět jako z pýchy, nerovnoměrně pokrytý okny, erbovními štíty, altány a arkýři a obestavěný kolem dvorů, jako by je nikdy neměl nikdo spatřit. (...) krásná baronesa (která vypadá jako miniatura z roku před velkou revolucí, udělaná v posledním okamžiku), mne přivítala na zámeckém mostku se svými dvěma velmi sympatickými bratry, prošli jsme park, a když se stmívalo, také podivuhodný zámek (s nezapomenutelnou jídelnou) (...) nakonec jsme pili čaj a bylo nám spolu dobře, každý rád ve společnosti toho druhého. Trochu to připomínalo dětská odpoledne, s tím rozdílem, že nás nehlídali žádní dospělí a že jsme krabice s hračkami otevírali a uklízeli jen vnitřně.“ (R.M.Rilke, 4.11.1907)²⁸*

Podruhé navštívil Janovice koncem léta roku 1910, krátce po smrti Amálie Nádherné. V té době prožíval období tvůrčí krize a hledal místo, kde by mohl začít psát. V Janovicích, kde strávil tři týdny, pak skutečně vzniklo několik básní inspirovaných okolní krajinou. Ve fragmentu básně z jeho zápisníku se pak poprvé objevuje motiv Janovic jako místa spočinutí, chráněného před tlakem světa a

²⁷ R.M. Rilke, *Dopisy o Cézannovi*, Praha 1998, s. 60-61. Přel. A. Bláhová.

²⁸ R.M. Rilke, *Dopisy o Cézannovi*, s. 62-63. Přel. A. Bláhová.

času, motiv později se mnohokrát opakující v básních Karla Krause v příštích letech hosta a obyvatele Janovic:

„V napjatém tichu kmitá hmyz a motýli,

jimž na tvém bytí nijak nezáleží.

Kde nároky jsou, jež tě děsily?

V neznámu spočíš v srdci na chvíli:

tvá píseň v budoucnosti leží. “²⁹

Jak později vzpomínala Sidonie v deníku, během Rilkeova pobytu v Janovicích trávili většinu času společně překlady básní, četbou a výlety do okolní krajiny. Sidoniin vztah k poezii dostal zcela nový rozměr, když nyní mohla stát u jednoho z jejích nehlubších pramenů, navíc ve spojení s krajinou již znala od dětství. Vliv rilkovské poezie lze vidět i v jejích denících:

„Po svačině, když jsme jako vždy v posledních dnech četli Jacobsena, šli jsme R.M.R. a já na Miláčov. Byl slavnostně jasný večer, na polích zpívaly děti. Pak jsme šli lesem, setmělo se a mnoho, mnoho hvězd se objevilo. Vkročili jsme na kraj louky, zdála se být očarována, obklopena tmavým lesem a nad ní tajemně stál něžný, mladý měsíc. Přízračně tmavý byl černý rybník, kolem něhož jsme se vraceli přes mokrou louku velkou oklikou u vysokých kolejí Selčanky, úzkou alejí korun stromů jsme viděli nebe s jasnými hvězdami. R.M.R. vzpomněl na jednu Hebbelovu báseň. Pak jsme šli přes pole. Nad námi ležela podivně rozsáhle obloha a plápolající hvězdy. Připomněli jsme si Li Tchaj-pa. Náhle byl před námi kříž čnějící proti nebi se svým bledým Kristem. Bylo po deváté, když jsme přišli domů.“ (deník S.N., 9.11. 1910)³⁰

Pro Rilka byl vztah k Sidonii rovněž důležitý. Většinu svého života cestoval z místa na místo a byl odkázán na podporu bohatých příznivců, především

²⁹ R.M.Rilke, Sämtliche Werke, Frankfurt 1955-1966, cit. dle Prater, 1999, s.222, přel. A.Bláhová

³⁰ cit.dle Wagnerová, 2003, s. 67 ad.

šlechtičen. Janovice pro něj znamenaly další záchytný bod a v Sidonii našel nejen spřízněnou duši, ale i okouzující ženu. Sidonie se v jeho přítomnosti, jak si poznamenávala, cítila velice šťastná, ovšem považovala stále Rilka jen za „*jediného skutečného přítele*“.³¹ Nabídla mu ale Janovice jako útočiště, jež má kdykoli k dispozici. Rilkovy dopisy poté ztratily na citové naléhavosti, ale přesto se v příštích letech snažil uchovat si Janovice jako místo, jež by mohlo být jeho případným domovem.

Pojem vlasti u Rilka

Pojetí domova u Rilka je tématem velice zajímavým. Celý Rilkův život je prostoupen hledáním ideálního místa k životu. Jeho korespondencí probleskují stesky, že nemá žádný skutečný domov, avšak každé místo, kde se usadí, se mu posléze stane nesnesitelným a s úlevou jej opouští.³²

Rilke od svého narození v roce 1874 do svých 23 let žil s rodiči v Praze, až do své smrti pak přebýval na různých místech Evropy. Do Prahy se téměř nevracel, kvůli složitým vztahům se svou rodinou a také, jak říkal, jež jeho rodiště svazovalo a tížilo. Naposledy navštívil Čechy roku 1911.

Ačkoli vyrostl v německém kulturním prostředí, snažil se během svých pražských let nalézt vztah k okolnímu českému národu. Jeho prvotiny jsou věnovány postavám z českých dějin a v povídce „Sourozenci“ z roku 1899 se snaží pochopit a objasnit podstatu národnostního boje Čechů s Němci. V této povídce hlavní hrdinové, radikální nacionalističtí studenti, končí špatně, mezitím se ale rodí láskyplný vztah české dívky k německému mladíkovi. Povídka končí jejich

³¹ Deník S. Nádherné, 29. 12. 1926, in Pfüfflin 2005, s. 689.

³² Prater 1999, s. 561 ad.

společným rozhodnutím, naučit se navzájem svým rodným jazykům. Ze strany Rilka jde tedy ve své době a prostředí o postoj neobvykle smířlivý.³³

Čechy ovšem Rilke ve svých raných letech označoval jako „Volk“, tedy „lid“ a nikoli národ, a ve smyslu téměř folklórním je také vnímal, možná i vlivem četby klasických obrozeneckých románů, jež znal jako jedny z mála děl česky psané literatury. V jeho povídkách jsou Češi často prostí a naivní venkované s přirozenou nenávisť ke svým německým pánům, kteří si při práci zpívají písně „smutné jako jejich vlast“. Tento Rilkův vztah k Čechům jako lidu, avšak nikoli národu, je vyjádřen i v povídce „Král Bohuš“ tím, že se v konfliktu mezi českými „národními“ a „kosmopolitními“ literáty, staví jednoznačně za ty první.³⁴

Takto romantický pohled je ovšem u Rilka vyvážen vztahem k soudobým českým básníkům, z nichž si nejvíce cenil Vrchlického, Zeyera a Březiny. Zeyera znal, díky svému dva roky trvajícím vztahu s jeho neteří, osobně a věnoval mu jednu z básní v případně nazvané sbírce „Obětina lárům“. V básni, nazvané „Julius Zeyer“, označuje básníka jako „mistra“.³⁵ Je možné, že i pod vlivem Zeyerova líčení cest do Ruska podnikl svou první cestu i Rilke v roce 1899.

V roce 1920 vyjádřil Rilke vztah k původní vlasti v dopise, adresovaném československému velvyslanci v Bernu: „*Kéž by se nové Československo, podněcované novým vědomím, stále rozvíjelo sebejistou a plodnou cestou. A poněvadž mu vládne nejen velký učenec, ale hlavně moudrý muž, má právo hledět s odvahou vstříc budoucnosti, jež - jak doufáme - bude patřit lidem dobré vůle.*“³⁶ Obdiv k Masarykovi, podle vlastních slov, choval Rilke již před první světovou válkou.

Přesto nikdy nepřestal litovat rozpadu Rakousko-Uherska, jež se dle jeho názoru mohlo postupně stát rovnoprávným seskupením jednotlivých národů.

³³ P.Demetz, 1997, V.Loužil 1996

³⁴ Podrobný rozbor v: Loužil 1996, s. 39-44

³⁵ Skála, 1996, s. 59-62

³⁶ Storck 1996, s. 320

Vyplývá to i z dopisu Aurelii Gallarati-Scottiové ze 14. února 1926: „*Jelikož jsem vždy pohrdal německým nacionalismem i domýšlivostí povrchně amerikanizovaného zbohatlíka, přesto jsem litoval toho, že se nikdo nepokusil sjednotit různé prvky Rakouska (které mělo po staletí dost času na to, aby pomalu a plodně dospělo k souzvuku své pestrobarevné mozaiky) v pocitu sounáležitosti, živeném inteligentně smířenými kontrasty.*“³⁷

Během pozdějšího života žije Rilke většinou v Paříži, ve Švýcarsku a Středomoří, přesto se po celý život nadále považuje za příslušníka německé kultury. Nikdy se ovšem neidentifikoval s německým nacionalismem. Rilke to vysvětluje „pestrým složením a všestrannou výchovou své krve“, čímž je dle J.W. Storcka míněn jeho pražský původ, respektive pozdější pobyty v západní a jižní Evropě a v Rusku. Definitivně pak Rilke odsoudil německý nacionalismus po událostech první světové války. Příznačné je i jeho přátelství s mírovým aktivistou a socialistou Kurtem Eisnerem, jehož podporoval i tehdy, když se stal Eisner v roce 1918 vůdcem mnichovské revoluce. Po porážce revoluce Rilke Německo natrvalo opustil a ze Švýcarska požádal o udělení československého občanství a československým občanem zůstal až do konce života. Území bývalé rakousko-uherské monarchie, tedy ani Československo, však již nikdy nenavštívil a zemřel pak roku 1926 v sanatoriu ve švýcarském Valmontu.

Velký obdiv choval Rilke k Rusku – v letech 1899 a 1900 je dvakrát navštívil v doprovodu své dlouholeté přítelkyně Lou-Andreas Salome, jež odtud pocházela. Setkal se zde se Lvem Nikolajevičem Tolstým, Maximem Gorkým a dalšími umělci. Nejvíce však na Rilka zapůsobil ruský venkov - po návratu do Německa ještě nějaký nosil ruskou rubašku a bradku. V roce 1920 se ke vztahu k Rusku vrátil „...*za co všechno děkuji Rusku - učinilo mne tím, kým jsem, odtamtud jsem vnitřně vyšel, celá má instinktivní vlast, celý můj původ je tam!*“³⁸ V tomto vyznání, jež je reakcí na německý nacionalismus, pokračuje i dalšími zeměmi: „*za co všechno děkuji Paříži a nikdy jí děkovat nepřestanu. A ostatním zemím! Nemohu,*

³⁷ Storck 1996 s. 319. Přel. A. Bláhová.

³⁸ Dopis L. von Schloezerovi, cit. dle Storck 1996, s. 316. Přel. A. Bláhová.

*nemohl bych vzít nic zpět ani na okamžik a žádnou stranu nejsem schopen odmítat, nenávidět nebo podezírat.*³⁹

Janovice jako domov básníka?

Dalo by se tedy říci, že Rilke svůj vztah k vlasti vyřešil tak, že za ni považoval celou Evropu. Co však neustále hledal, byl „domov“. Nemyslel tím své rodiště ani momentální bydliště, ale místo, jež by zcela souznělo s jeho vnitřním ustrojením, tedy místo ideální pro život i tvorbu. Taková místa, jak se mu zdálo, často i nacházel, logicky ale pak následovalo zklamání, útěk a opětovné hledání. Při tomto hledání střídal země, města i hostitele, všude zkusil chvíli pobýt, tvořit a pokud se místo zdálo ideální, pokusil se tam usadit. Výše uvedené i částečně vysvětluje, proč přes jeho neobvyklou citlivost a prožívání, nacházíme u Rilka jen málo známek sentimentu či stesku po určitém místě či vztahu. Ideální místo bylo vždy před ním, pokud se v něm momentálně nenacházel.

Jak již bylo naznačeno, líčení v předchozím odstavci je možné vztáhnout i na Rilkův poměr k ženám. Se svou ženou Clarou a dcerou Ruth žil již brzy po svatbě odděleně, v roce 1912 pak podala Clara žádost o rozvod. I poté však zůstal jejich vztah více méně přátelský a Rilke se snažil rodinu podporovat, pokud toho ovšem byl schopen. Manželství ztroskotalo jednak na tom, že Clara, sochařka a Rodinova žačka, přistupovala k umění spíše jako k řemeslu a nenacházela pochopení pro Rilkovy tvůrčí krize. Ještě zásadnější příčinou však byla Rilkova neschopnost a neochota dát manželství přednost před tvorbou a starat se o praktické záležitosti. Jak později napsal v dopise Lou-Andreas Salomé, „kdekoli jsem byl zavázán životu nebo jsem se mu zavázal, zapřel jsem sám sebe“. Jinde se vyjádřil tak, že ideální žena by byla „strážkyní jeho samoty“, jež by byla ochotna s ním sdílela jeho pocity, avšak nekladla by na něj žádné nároky.⁴⁰

³⁹ Dopis L. von Schloezerovi, cit. dle Storek 1996, s. 316. Přel. A. Bláhová.

⁴⁰ Prater 1999, s. 241 ad.

Stejně jako při hledání ideálního místa, docházelo i při hledání ideálního vztahu k neustálým zklamáním. Následné rozchody prožíval Rilke těžce, po nějakém čase se však vše znovu opakovalo. Nejen ve svém hledání domova, ale i v navazování vztahů se Rilke snažil z každého setkání vytěžit maximum, aby se tak vyhnul sentimentu, jenž dle něj často pochází z nenaplněných možností.

Sidonie Nádherná a Vrchotovy Janovice, zdá se, splňovaly Rilkovy představy o ideální ženě a ideálním místě, jeho okouzlení muselo být ještě umocněno jejich spojením v jednom okamžiku. Avšak díky okolnostem - Rilke se mj. stále ještě pokoušel o udržení manželství a se Sidonií se znovu potkali až po třech letech, kdy již byla zadaná - se vztah až do konce Rilkova života nesl pouze v přátelském duchu a byl tedy ušetřen jakýchkoli hořkostí a zklamání. Také s Janovicemi měl Rilke spojeny pouze pozitivní představy a i proto se k myšlenkám na ně vracel i v pozdějších letech. Jeho pokusu o jejich znovuzískání se budeme věnovat jedné z příštích kapitol.⁴¹

⁴¹ Podobný vztah udržoval Rilke ještě například s kněžnou Marií Thurn - Taxisovou, jež mu později poskytla útočiště na svém zámku Duino u Jaderského moře, kde zčásti vzniklo jedno z jeho nejslavnějších děl, *Elegie z Duina*.

IIc. Janovice jako obraz ráje (Karl Kraus)

Náčrt díla a osobnosti Karla Krause

Jednou z nejlepších charakteristik Karla Krause je líčení Eliase Canettiho v jeho autobiografické knize „Pochodeň v uchu“. Po svém přesídlení do Vídně slyšel Canetti o Krausovi neuvěřitelné věci a sám pak na dlouhou dobu zcela podlehl Krausově vlivu.

„To je, říkali mi, nejprísnejší a největší muž, který dnes žije ve Vídni. Před jeho pohledem nedojde nikdo milosti. Vydává Die Fackel – Pochodeň, časopis, který píše celý sám.(...) Ten časopis je jako soud. On sám je žalobcem a sám soudcem. Nikdy se nemýlí, nemůže se mýlit. Vše, co řekne, je naprosto přesné (...) Kraus nenávidí válku (...) *Je zázrak, že neskončil ve vězení. Existuje od něho osmisetstránkové drama, Poslední dny lidstva, ve kterém je vše, co se ve válce stalo. Když z něho předčítá, jsou posluchači jako omráčení. V sále se nic nehne, člověk se sotva odvažuje dýchat. Všechny role čte sám, (...) Kdo ho jednou slyšel, ten už nikdy nebude chtít jít do divadla, divadlo je ve srovnání s ním nuda, on sám je celé divadlo, ale lepší a tento div světa, toto monstrum, tento génius měl tak obyčejné jméno: Karl Kraus. Všem bych o něm uvěřil spíš, než jeho jménu...“⁴² Canetti dále popisuje, jak skepticky se na tato vyprávění díval a vysmíval se jim, dokud sám Krausovo předčítání nenavštívil.⁴³ Poté na dlouhou dobu zcela propadl Krausovu vlivu.*

To, jakým způsobem ovládal Kraus celý kulturní život Vídně, dokládá vzpomínka, jaké zděšení v Canettim vyvolalo, když u své přítelkyně Vezy, jíž poznal právě na Krausových přednáškách, objevil sbírku Heinových básní: „*Odmítl jsem vzít ten svazek do ruky. Karl Kraus nezavrhoval nikoho tolik, jako Heina.(...)*“

⁴² Canetti 1996, s. 80-81. Přel. Jiří Stromšík.

⁴³ „*Počínal jsem si jako šílený, s rukama vysoko nad hlavou jsem tleskal a křičel „Bravo! Ať žije Karl Kraus!“ Nemohl jsem přestat, nikdo nepřestával...“* E. Canetti 1996, s. 149, Přel. Jiří Stromšík.

„Ale nečetla jste to! Je už dost zlé, že to máte v bytě!“⁴⁴ Canetti pak popisuje hloubku svého okouzlení Krausem: „Již rok a půl jsem chodil na každé jeho čtení a byl jsem tím naplněn jako bibli. Nezapochyboval jsem o jediném jeho slově. Nikdy, za žádných okolností bych nejednal v rozporu s ním. On byl mým smýšlením. On byl mojí silou. (...) Jen u něho člověk nacházel spravedlnost, ne, nenacházel, on byl spravedlnost. Stačilo by, kdyby svrástil čelo, a já bych se rozešel s nejlepším přítelem.“⁴⁵

Krausova tvorba je velice rozsáhlá a již svým žánrem obtížně zařaditelná. Převážná většina Krausových textů je soustředěna v 922 číslech jeho vlastního časopisu *Die Fackel*, jejichž souborné vydání čítá téměř 30.000 stran. Dalším jeho významným dílem je protiválečné drama „Poslední dnové lidstva“. V ostrém kontrastu k těmto dílům vystupuje Krausova básnická tvorba, spojená se Sidonií a Janovicemi, k níž je možno zařadit i jeho dopisy Sidonii. Spíše k okruhu prvnímu je pak možno zařadit přes 700 veřejných vystoupení, jejichž styl se pohybovala někde na pomezí mezi přednáškou, autorským čtením, divadlem jednoho herce a misijním kázáním. Jejich působivost přesvědčivě dokládá Elias Canetti v úvodním citátu. Tyto přednášky se konaly hlavně ve Vídni, ale i v dalších střeoevropských městech. V Praze, k níž Kraus choval na své poměry vřelé sympatie a kde měl široký okruh obdivovatelů, uspořádal těchto přednášek přes 70.

Karl Kraus a Sidonie Nádherná

Karl Kraus a Sidonie Nádherná se poprvé setkali 8. září 1913 ve vídeňské kavárně Imperial, poté co je vzájemně představil jejich společný známý,

⁴⁴ Canetti 1996, s. 185. Přel. Jiří Stromšík.

⁴⁵ Canetti 1996, s. 185-186. Přel. Jiří Stromšík.

hrabě Thun–Hohenstein. Během následujících dní pak začal vztah, bez něhož by dlouhá řada publikací věnovaných Sidonii Nádherné a Vrchotovým Janovicím asi těžko vznikla. Sidonie Nádherná v té době ještě stále nebyla schopna překonat smutek ze smrti svého bratra Johannese a setkání s Karlem Krausem na ni zapůsobilo jako „zásah vyšší moci“⁴⁶. Zarážela ji Krausova nebývalá podobnost se zemřelým bratrem v gestech, způsobu přednesu, hře očí, ale především v pochopení pro její myšlenky a povahu. Během rozhovoru jí připadalo, jako by Kraus bratra velmi dobře znal, jako by jej sám mrtvý bratr posílal.

Kraus si s nevídanou citlivostí uvědomil prázdnotu, jež Sidonii obklopovala (ona sama svůj stav označovala jako „poušť“) a rozhodl se ji z ní osvobodit. Sidonie si pak do deníku poznamenala o čem spolu hovořili „*přál bych si být tam, kam hledí vaše oči*“, „*Rilke? Nic pro Vás, teď budu pracovat já (tichý slib s roztřesenou rukou)*“, „*zná mou povahu, potřebuji prý volnost a cestování*“, „*mám být při něm, když pracuje*“ ... „*již po deseti minutách mi nebylo pomoci*“ apod. Následující den se setkali u Adolfa Loose a podnikli spolu výlet do okolí Vídně.

Zpátky v Janovicích se pak Sidonie ze zážitku vzpamatovala a přemýšlela o rodícím se vztahu „*Je hrozné, jak se mi K.K. dostal do krve. Chápe mou povahu jako nikdo předtím. Nemohu nic dělat, pokud na něj nezapomenu*“⁴⁷ (14.9.1913), „*K.K. přede mnou otevřel nové světy, nové možnosti. A jak neuvěřitelným způsobem*“⁴⁸. (19.9.1913.)

Karl Kraus byl setkáním neméně zasažen a 13.9. píše po dlouhých letech první milostnou báseň, již se otevírá nová oblast jeho tvorby, věnovaná zcela Sidonii. Básni později vzniknou desítky a spolu s více než tisíci dopisy, adresovanými Sidonii, budou vytvářet nečekaně ostrý protiklad k jeho rozsáhlé tvorbě kritické a polemické. Právě tento kontrast je dodnes jednou z hlavních příčin zájmu o Sidonii Nádhernou a zámek v Janovicích ze strany literárních badatelů.

⁴⁶ Následující citace dle Pfüfflin 2005, s. 631 ad.

⁴⁷ Deník S. Nádherné, cit. dle Wagnerová 2003, s. 86-87.

⁴⁸ Deník S. Nádherné, cit. dle Pfüfflin in K.Kraus 2005, s. 631.

Ještě předtím, než Kraus přijal Sidoniino pozvání do Vrchotových Janovic, naskytla se mu příležitost postavit se za ni v boji o její čest. Krátce po odjezdu z Vídně se totiž Sidonie v Drážďanech sešla s Rilkem a navštívili spolu premiéru hry Paula Claudela, *Zvěstování Panny Marie*, kde jim byl představen i mladý básník Franz Werfel. Podle slov E.Goldstücker⁴⁹, se Werfel do Sidonie zamiloval, ovšem bez valného úspěchu. Sidonie o něm pak později prohlásila „der armer Judenbub“ („ubohý židovský chlapec“), což se Werfel doslechl a přirozeně se jej to dotklo a tak na oplátku rozhlásil o Sidonii, že kdysi vystupovala jako krasojedkyně v cirkuse. Netušil ovšem, že Sidonie se před nedávnem stala chráněnkyní jeho obdivovaného a obávaného vzoru - Karla Krause, který jej doposud spíše chválil a podporoval a zveřejnil některé z jeho básní.

Krausovi onu „zlovolnou“ pomluvu donesl jiný pražský spisovatel, Paul Kornfeld, i se jménem jejího původce.⁵⁰ Kraus se pomstil způsobem sobě vlastním - v příštím čísle svého časopisu se počal kriticky vyjadřovat o Werfelově tvorbě a na adresu literárního kruhu začínajících autorů, k němuž vedle Werfela patřili i Max Brod a Kafka, napsal, že v jisté pražské kavárně se básníci „přemnožili jak ondatry“⁵¹. S Werfelem přerušil veškeré styky a nepřijal ani jeho opakované omluvy. Werfelovi a jeho přátelům se tím stala vídeňská literární scéna značně nedostupnější.

27. listopadu 1913 pak Karl Kraus přijel poprvé do Vrchotových Janovic. Před Vánocemi pak přijel ještě jednou spolu s Adolfem Loosem a po Loosově odjezdu zde zůstal až do nového roku. Další návštěvy následovaly v únoru. Spolu navštívili Mnichov, kde měl Kraus jednu se svých přednášek a přitom se i setkali s Rilkovou ženou Clarou, která právě pracovala na Sidoniině bustě z bílého mramoru.

⁴⁹ E. Goldstückerovi to sdělil Willy Haas. E.Goldstücker in Rilke, Kraus a Vrchotovy .Janovice.,in Rilke - evropský básník z Prahy, Praha 1996, s.121-127

⁵⁰ dtto, s.121.

⁵¹ K. Kraus, Die Fackel, 14.4. 1914, s. 24.

Sidonie v té době již pravděpodobně uvažovala o sňatku s Karlem Krausem. Od manželky, či již dříve ze Sidoniiných dopisů, se to dozvěděl i Rilke, a rozhodl se pro pokus, uchránit si Janovice pro budoucnost jako potenciální útočiště.⁵²

Louka v parku

*„Wie wird mir zeitlos. Rückwärts hingebannt
weil' ich und stehe fest im Wiesenplan,
wie in dem grünen Spiegel hier der Schwan.
Und dieses war mein Land.“⁵³*

Karl Kraus, Wiese im Park, 16.11.1915

Když přijel Karl Kraus v létě roku 1914 do Janovic, objevil zde téma, jemuž se bude věnovat až do konce života – janovický park.⁵⁴ Většina jeho pozdějších básní je věnována Sidonii v souvislosti s parkem. Výjimečné na nich je především to, že se všechny snaží zachytit toto jediné místo a jedinou ženu a to obojí najednou. Jednotlivé básně samy o sobě nepůsobí nijak zvláštním ani výjimečným dojmem, ve svém celku však vytvářejí působivý obraz světa Krausových představ.

Je to mimo jiné právě tento svět, kde spolu mohou Sidonie a Kraus žít, aniž by je cokoli ohrožovalo a rozdělovalo. Svět, kde Kraus žil a pracoval, kde vydával svou Fackel, byl současně i světem, kde Sidonie neměla místo. Je známo, že Kraus Sidonii až na výjimky nikdy nepředstavil svým přátelům, což většinou byli ve Vídni či jiných velkých středoevropských městech žijící spisovatelé a výtvarní umělci. V tomto světě Kraus bojoval, vyhledával a neustále kolem sebe nacházel jeho nedostatky a usilovně hledal prostředky, jak by je pojmenoval a co nejvíce je oslabil. V takovém světě se Sidonií žít nemohl, byl to svět, ve kterém bylo téměř vše

⁵² Viz s. 53 ad.

⁵³ Karl Kraus 2004, s. 7.

⁵⁴ Následující pasáž se opírá o dopisy K. Krause z let 1913 – 1936 (K. Kraus 2005, Band I.) a sbírku básní *Wiese im Park* (K. Kraus 2004)

špatně, kde existovalo utrpení, bolest a smrt a kde jej také Sidonie, jež se strachu před nimi často neuměla bránit, opouštěla a zraňovala.

Souvislost s parkem zde má několik rovin – je to místo skutečného setkávání se Sidonií, ale i místem mimo čas a prostor, kam se oba mohou uchýlit, ať už jsou od Janovic jakkoli vzdáleni. Pro Krause i Sidonii byl park i metaforou geneze jejich vztahu a chápání jejich místa ve světě.

Zdá se, že později Krause způsob, jakým Sidonie k péči o park přistupovala, přivedl k nové reflexi svého veřejného života a nacházel paralely mezi svou činností jakožto společenského kritika a arbitra vkusu a hloubky, a Sidoniinou prací krajinářskou. Ve své podstatě se jeho veřejná činnost podobala pěstění, výchově a byla, stejně jako péče o park, jedním proudem reakcí na neustále se vyvíjející okolí. Prudké negativní výpady, jimiž se většina jeho esejů vyznačovala, mají rovněž svou paralelu v práci zahradníka – zastřihávání keřů, stejně jako vytrhávání nežádoucího plevelu je v péči o park věnováno obvykle mnohem více času než výsadbě nových rostlin. Někdy se zdá být tato práce téměř čistě destruktivní – kácení, kosení, vytrhávání je vidět ihned, zatímco jejich estetický účinek se projevuje téměř neznatelně pomalu a navíc již jaksí samovolně. Jak Sidonie vzpomínala, Kraus, když jí chtěl při práci v parku pomáhat, zjistil, že není schopen žádnou rostlinu považovat za plevel a vytrhnout ji.⁵⁵

Je pravděpodobné, že právě i vlivem Krausových dlouhých pobytů v Janovicích se jeho přednášky postupně stále méně zabývaly kritikou aktuálních děl a událostí a během času z nich Kraus činí jakési scénické provedení klasických děl, především Shakespeara, přičemž vždy Kraus sám jejich jediným interpretem. Vypadá to, jako by dal přednost výchově před odsuzováním a paralela s výše zmíněným přístupem k plevelu se zde nabízí, ač může být jen hypotetickou.

Stejně velký vliv, jaký měla Sidoniina krajinářská tvorba na Krausovu reflexi vlastního díla, měl pravděpodobně i Kraus na pochopení její vlastní role jakožto zahradnice.

⁵⁵ Dopis S. Nádherné L. von Fickerovi, 11./12. 1936, otištěno v Bláhová – Pfäfflin 2000, s. 102–103.

Park, který Sidonie vytvářela, se konečně stal pro i metaforou tvorby básnické, kdy dílo i autor působí na sebe navzájem a jsou tak svázáni neustále proměnlivou polaritou.

II.d. Vztah k Janovicím u Rilka, Krause a Sidonie Nádherné – srovnání

Rilkovy pobyty v Janovicích byly relativně krátké – celkově zde nestrávil ani měsíc svého života – ale právě v případě Rilkově není časové měřítko tím nejdůležitějším. Již z citovaného popisu zámku, jak jej Rilke viděl během své první, jen dvouhodinové návštěvy, je vidět jeho neobyčejná vnímavost a schopnost zachytit atmosféru místa. Je jisté, že Rilkovo seznámení se Sidonií Nádhernou i jeho krátké pobyty v Janovicích ovlivnily jeho život i tvorbu, zásadně pak zapůsobil Rilke na Sidonii.

Vztah k Janovicím u Rilka a u Karla Krause se však velmi liší nejen délkou jejich pobytů a básnickým stylem. Rilkova básnická tvorba celkově se ke konkrétním místům vztahovala jen málokdy – což ovšem neznamena, že místa, kde se nacházel, neměla pro jeho tvorbu význam. Jak vyplývá například z dopisu polskému překladateli W. Hulewiczovi, představoval pro Rilka tento svět mnohem více, než jen místo k životu a inspiraci: *„neboť je naším úkolem vtisknout do sebe tuto dočasnou, pomíjivou zemi tak hluboko, mučivě a vášnivě, aby v nás znovu „neviditelně“ povstala její podstata. (...) Ještě pro naše prarodiče byl „dům“, „studně“, důvěrně známá věž, ba dokonce jejich vlastní šaty, jejich plášť něčím nekonečně více, něčím nekonečně důvěrněji známým (...). Nyní se k nám z Ameriky tlačí prázdné a lhostejné věci, zdánlivé věci, atrapy života. (...) Oživené, zažité věci, jež o nás vědí, mizí a nemohou být ničím nahrazeny. Jsme možná ti poslední, kdo ještě takové věci znali. Země nemá jiného východiska, nežli se stát neviditelnou*

v nás...“⁵⁶

Pro Rilka byly Janovice nesporně jedním z oněch míst, jež o něm „vědí“. Ač se jejich jméno v žádné z jeho básní nevyskytuje, což je i s ohledem na jiná místa pro jeho pozdější tvorbu obvyklé, jejich „neviditelná“ podstata je nespornou částí Rilka světa.

Rovněž u Karla Krause není janovický park jmenován ani v jedné z básní, jež jsou mu věnovány. Z těchto básní i z Krausových dopisů však vyplývá, že se pro Krause staly Janovice ještě něčím více nežli u Rilka – vedle toho, že jsou ústředním tématem jeho poezie, není janovický park u Krause jen jedním z předobrazů jeho ideálního světa, ale přímo tímto světem samým. Specifický je dosah Krausovy básnické reflexe, jež ovlivnila i Sidoniin vztah k parku a její činnost jako „zahradnice“⁵⁷ a tím podobu parku samotného.

„Zachování zdi zámeckého parku, jenž mezi topolem starým pět set let a jedním právě dnes rozkvetlým zvonkem pozvedá ze zničeného světa všechny zázraky stvoření, je ve jménu ducha důležitější, než celý ten hanebný intelektuální provoz, z nějž se i Bohu tají dech!“⁵⁸

⁵⁶ Rainer Maria Rilke, dopis W. Hulewiczovi 13.11.1925, cit. v překladu J. Grušy in *Elegie z Duina*, Praha 1999, s. 58–59.

⁵⁷ *Die Gärtnerin*, báseň věnovaná Sidonii Nádherné, K. Kraus 7./8.7.1932, ve sbírce básní Karla Krause *Wiese im Park*, Leipzig 2004

⁵⁸ K. Kraus, *Die Fackel* 400/1914, cit. dle překl. A. Bláhové in *Bláhová – Pfäfflin* 2000, s. 56.

III. Janovice jako předmět vědeckého bádání.

III.a Tři biografie Sidonie Nádherné

Během poměrně krátké doby pěti let 1998 – 2003 byly publikovány tři životopisné knihy o Sidonii Nádherné. Jako první vyšla v roce 1998 kniha Otto Janky „Nádherná Sidonie – Příběh poslední šlechtické majitelky zámku Vrchotovy Janovice“.⁵⁹ Autor byl dlouholetým pracovníkem Národního muzea a díky své pozici a usilovné snaze měl velký podíl na tom, že muzeum v roce 1957 získalo do vlastnictví zámek ve Vrchotových Janovicích, který tak byl zachráněn před celkovou devastací a mohly začít práce na jeho obnově. Již brzy poté se začal O. Janka zabývat sběrem informací o Sidonii a dění na zámku od místních pamětníků a podílel se na přípravě několika výstav na téma Vrchotových Janovic a Sidonie Nádherné. Během 70. a 80. let byl O. Janka též autorem mnoha novinových a časopiseckých statí i odborných článků k tomuto tématu a také dvou rozhlasových dramatických pásem o Karlu Krausovi a Sidonii Nádherné.

Jankova publikace je beletrizovanou formou podaný životopis Sidonie, přičemž velkou část knihy zabírají kapitoly věnované postupně jejímu vztahu k Maxi Švabinskému, Raineru Maria Rilkeovi a Karlu Krausovi. Kniha začíná narozením Sidonie v roce 1885 a končí její smrtí v roce 1950. Krátce se věnuje i osudům janovického zámku a parku po jejím odchodu. Poměrně čtivá kniha je určena široké veřejnosti a postrádá proto poznámkový aparát i seznam literatury. Autor přitom vychází především z vnějších okolností Sidoniina života a kniha obsahuje převážně jejich popis.

Výsledkem je proto poněkud populárně-informativní obraz Sidonie a jejích vztahů, jenž využívá tradičních konvenčních archetypů (emancipovaná žena, krásná baronka, citlivý básník, zuřivý žurnalista apod.). Sidonie v knize v podstatě

⁵⁹ Janka 1998.

vystupuje jako moderní žena, jež díky své inteligenci a vztahům s vyjímečnými muži byla schopná překročit hranice svého šlechtického původu a společenské úlohy, jež se od ní, jakožto od ženy, očekávala. Na druhou stranu je kladem práce historická přesnost informací, jež vychází z autorova dlouholetého vztahu k problematice.

Velkým přínosem knihy je pak zařazení množství svědeckví pamětníků, jež Janka sesbíral a jež jsou pro historii Janovic a Sidoniina života neocenitelným pramenem. Beletristický žánr také dovoluje Jankovi vyslovovat postřehy a názory, jež sice často nemohou být dokázány, ale jež vychází z Jankovy znalosti Sidoniina charakteru prostřednictvím desítek živých svědeckví. Hlavně díky tomu si může Jankova „Nádherná Sidonie“ podržet své místo i vedle později vzniklých, rozsáhlejších a hlouběji zpracovaných, životopisů a může dobře sloužit i jako úvod do celé problematiky.

Rozsáhlejší, ač díky neúplnosti pramenů v době vzniku ještě ne zcela vyčerpávající, je historická kniha Roberta Saka a Zdeňka Bezečného „Dáma z rajského ostrova – Sidonie Nádherná a její svět“ z roku 2000.⁶⁰ Oba autoři jsou historici, kteří se i ve svých ostatních pracích zabývají především historií šlechty 19. a počátku 20. století a také v této knize, vedle velkého množství soudobých pramenů, své zkušenosti využívají. Na úvod se poměrně podrobně věnují historii Janovic i zámku a popisují také vzestup rodu Nádherných a Kleinů z Wisenbergu od jejich začátků a celá kniha je pak naplněna snahou postihnout široce prostředí, v němž Sidonie vyrůstala a žila. Vzniká tak velmi živý obraz životního stylu venkovské šlechty, později k němu přibude také líčení pražských a vídeňských literárních kaváren. Rovněž velmi bohatý je popis událostí Sidoniina života, doprovázený dlouhými citacemi z dopisů, deníků a literárních děl.

Je možná i škoda, že je kniha koncipována jako publikace populárně-historická. Proto sice obsahuje stručný popis použité literatury, avšak chybí zde poznámkový aparát a rejstřík, což je vzhledem k množství citací, respektive

⁶⁰ Bezečný – Sak 2000.

zmiňovaných míst a osob, značný nedostatek. Během knihy se také často objevuje jakési spiklenecké „pomrkávání“ po čtenáři, jež má patrně za cíl učinit knihu čtivější, ale časem může začít rozčilovat. Takovéto prostředky jsou ještě pochopitelné v beletrizujících publikacích typu díla O. Janky, v historické publikaci jsou však spíše zbytečné. Celkově je kniha velmi dobrým naplněním cíle obou autorů - historiků, jakkoli ani zde, už vzhledem k oboru autorů a vymezení jejich práce, není a nemůže být obraz Sidonie zcela komplexní.

O doplnění, a také o vytvoření jakési protiváhy k dílům předešlým, se pokusila autorka třetí biografie o Sidonii Nádherné.⁶¹ Alena Wagnerová narozená roku 1936 v Brně, patřila v 50. letech k umělecké skupině „Šestatřicátníků“⁶², od roku 1963 žila v německém exilu. Je autorkou prozaických prací (román *Doppelkapelle*, čes. jako *Dvojitá kaple* vyšlo v 90. letech) a také autorkou biografie o Mileně Jesenské (1994) a editorkou jejích dopisů (1996). V posledních letech se zabývala i sběrem svědectví vyhnaných sudetských Němců.

Již na úvod své knihy „*Das Leben der Sidonie Nádherný*“, vydané roku 2003, srovnává autorka Sidonii s Milenou Jesenskou a dalšími slavnými ženami, jež vstoupily do literárního povědomí zpočátku jako přítelkyně významných mužů. A. Wagnerová, jež se hlásí k druhé vlně feminismu, přičítá skutečnost, že je takto Sidonie dosud vnímána „obvyklému schématu ženy coby mužovy pomocnice a múzy a zrcadlové plochy jeho fantazií, jako by její vlastní život získával smysl až ve vztahu k muži“⁶³. Jde však ještě dále, vytvořením protikladu „*vita activa*“ / „*vita reactiva*“, přičemž druhý pojem má představovat Sidoniinu odpověď na okolní svět. Oproti typicky mužské tvorbě orientované na výkon a výsledek jakékoli aktivity, staví Wagnerová empatii a naslouchání hlasům okolního světa.

Ve své knize věnuje velkou pozornost Sidoniiným osobním vztahům a přitom se snaží z dochovaných písemných záznamů rekonstruovat Sidoniiny osobní

⁶¹ Wagnerová 2003.

⁶² Skupina 36 sdružovala mladé umělce narozené v tomto roce, mezi další členy patřili mj. Václav Havel, Jiří Kuběna, Věra Linhartová, Josef Topol aj.

⁶³ A. Wagnerová 2004, s. 8.

pocity. Obsáhlá a podrobně zpracovaná je tak již kapitola věnovaná vztahům Sidonie k bratrům a k matce, jež je jedním z velkých přínosů publikace. Při mapování průběhu Sidoniina života občas Wagnerová přináší nové pohledy a názory, týkající se vztahů Sidonie ke Krausovi a Rilkevi. Příkladem může být její názor na okolnosti spojené s Rilkovým dopisem Sidonii z února 1914. Velmi podrobně, doposud asi nejpodrobněji ze všech dosavadních studií, je v knize zpracováno závěrečné období Sidoniina života v Janovicích mezi lety 1936–1949, kdy zde žila již téměř úplně sama. Hlavním pramenem pro toto období jsou u Wagnerové dopisy, jež psala Sidonie svým dvěma vzdáleným přátelům, kunsthistorikovi Václavu Wagnerovi a americkému malíři Albertu Blochovi. Pro tuto dobu autorka hojně využívá i autentických vzpomínek pamětníků.

Přestože autorka, jak bude ještě vidět z jejího hodnocení dopisu Sidonii od Rilka z roku 1914, se snaží popisovat Sidoniiny vztahy z někdy až příliš současného, mírně feministického pohledu, je její práce velmi cenná nejen pro nové životopisné údaje. Představuje krok směrem od dosavadního historického přístupu, jehož výsledkem je výčet životních událostí a vnějších okolností vzniku literárních děl, směrem k pojetí Sidonie jako jedinečné a neopakovatelné individuality.

III.b Mužský a ženský element v odborné literatuře

Jak jsem se dozvěděl od očitě svědkyně, současné kastelánky na janovickém zámku mgr. L. Fiedlerové, konala se v Janovicích v roce 2002 mezinárodní konference na téma vztahu Sidonie Nádherné s Karlem Krausem, na níž vystoupila i autorka jedné z životopisných studií o Sidonii Nádherné, Alena Wagnerová, jedna z mála žen, jež se tomuto tématu věnují. Ve svém příspěvku hovořila o Sidoniině „vita reactiva“, jejím zdánlivě pasivním způsobu existence, který však Wagnerová postavila jako hodnotu rovnocennou literární tvorbě Karla Krause. V sále, v němž se shromáždili význační krausovští badatelé z celé Evropy, se poté začalo ozývat pískání a dupání, takže přednášející sotva mohla svůj příspěvek dokončit.

Následující citát pochází z článku A. Wagnerové o Sidonii, jenž byl zveřejněn v překladu A. Bláhové v Literárních novinách, a jenž přináší to nejpodstatnější z jejího příspěvku na konferenci: *„Na otázku, kdo byla Sidonie Nádherná a v čem spočívá její význam, není vsutku lehká odpověď. Nejenom proto, že po sobě nezanechala nic trvalého, ale také proto, že nám pro pochopení jejího výkonu chybějí kategorie. Neboť v našem mužsky orientovaném industriálním věku jsme se naučili akceptovat jen takové výkony, po nichž zůstává něco hmatatelného, ať už je to budova, továrna, most, nějaké účelové dílo. Požaduje se výkaz o činnosti, seznam děl, produkt, výsledek aktivity vycházející z pojetí světa jakožto formovatelného zdroje. Jen takové zacházení se světem je honorováno, všechno ostatní se odmítá jako „pasivní“ nebo „bezvýznamné“. Kdyby bývala Sidonie Nádherná napsala alespoň román nebo své paměti, jako například její přítelkyně Mechthilde Lichnowská, byla by do kategorií našeho světa zařaditelná mnohem lépe. Její výkon však spočíval v jiném druhu vnímání a jiném chápání světa - totiž světa jako sociálního pole, v němž každý hledá své místo a svůj úkol a v tomto rámci pak realizuje svůj příspěvek. Jenomže právě takto opatrné zacházení s naším světem je něco, co nám uniká.*

„Mám-li tvé ucho, já už své slovo najdu,“ tak popsal Karl Kraus výkon Sidonie Nádherné. Naslouchání, to nejpasivnější, co si lze představit, že má být výkon? Avšak právě toto naslouchání, všezahrnující naslouchání, jež platilo lidem, rostlinám, zvířatům i přírodě, a opatrné rozvíjení toho, co je přítomno již v zárodku, vtisklo janovickému parku jeho samozřejmou krásu. Krása vzniklá z činnosti, která nesměřuje k žádnému praktickému účelu, se stala etickou kategorií, naslouchání jinou formou tvorby.

Proti modelu, jenž by se dal označit jako vita activa, postavila Sidonie Nádherná svým působením plán života jakožto vita reactiva. Tuto etickou dimenzi Janovic, to, že se oba tyto postoje vůči světu musejí doplňovat, pokud nemá lidstvo zaniknout v barbarství čistě účelového technokratického myšlení a jednání, rozeznal Karl Kraus ve svém setkání se Sidonií Nádhernou velmi záhy. Proto mohl

v janovickém parku napsat nejen drama „Poslední dnové lidstva“, ale i psát svou poezii.

Původem, výchovou i povahou byla Sidonie Nádherná zcela jistě předurčena právě pro tento způsob „re-aktivního“ života, který nemusí sám sobě nic dokazovat. A je možné, že již tenkrát, ve dvacátých a třicátých letech minulého století, platil tento životní model pro mnohé za historicky překonaný. Dnes však ho lze vnímat jako poselství a předobraz našeho hledání nového vztahu k planetě i jiného vnímání světa.“⁶⁴

Vysvětlení jisté bezradnosti, s níž zkušené badatelé přistupují k Sidoniině osobnosti, které Wagnerová nabízí, je nutno přijmout jako z velké části pravdivé a výstižné. Je také možné dodat, že literární vědec, zabývající se Krausem, který při těchto slovech dupe, pochopil z díla svého mistra možná mnoho, ale uniklo mu to nejpodstatnější, totiž vlastní povaha Krausovy tvorby a její důvody. U naprosté většiny badatelů se pojetí Krausova díla přirozeně pohybuje v kauzálním vztahu mezi původcem díla a jeho výsledkem. Vše ostatní jsou jen „okolnosti“, věci jež ruší, či naopak inspirují k novým myšlenkám.

K podstatě tvorby však patří i naprostá svoboda rozhodnutí autora, tedy i svoboda rozhodnout se, jakým způsobem bude tvorba ovlivňovat jeho život a nakolik se svému dílu odevzdá. Zatímco při své práci jako kritika a vydavatele Fackelu vystupuje Kraus jako neustále se vyhraňující individualita, je jeho tvorba básnická, jak sám říkal, nikoli jeho dílem věnovaným Sidonii, ale dílem vzniklým z jejich vzájemného vztahu. Jestliže pak badatel do hodnocení díla vnáší svou představu o tom, co je tvorba a jaký je její účel, může sice dílo kritizovat a označit jej za povedené či nikoli, ale jeho autorovi plně porozumět nemůže.

Je možné se ještě krátce zmínit o Krausově vztahu k ženám. Jedinou další láskou Karla Krause, o níž je známo, byla vídeňská herečka Annie Kalmarová. Kraus se s ní seznámil v roce 1900 a adresoval jí i několik milostných básní. Než se však vztah stačil plně rozvinout, Annie Kalmarová následujícího roku zemřela.

⁶⁴ Wagnerová 2004, s. 1–8.

Kraus ve svém počátečním období vyznával Freudovo pojetí sexuality a jeho vztah k ženám v době než potkal Sidonii je možné označit za cynický až misogynní („Žena někdy může docela dobře posloužit jako náhražka masturbace. Obvykle je k tomu ale třeba velké dávky představivosti“)⁶⁵. Velice však podporoval ženské hnutí za emancipaci, i když ženu považoval za bytost méně nadanou inteligencí, zato však emocionálně vyspělejší než muž.

Po seznámení se Sidonií Kraus svůj názor na ženy pozměnil („Smyslnost (smyslovost) ženy je pramen, v němž se obnovuje duchovnost muže“)⁶⁶ a přestože byl předtím vždy názoru, že manželství je přežitek, již na začátku vztahu se Sidonií jí nabídl manželství. Z různých důvodů ke sňatku nedošlo, v pozdějších letech však charakter vztahu byl manželství v mnohém podobný. Kraus často také často Sidonii označoval jako svou „nevěstu před Bohem“.

K názorům A. Wagnerové o protikladech aktivního a reaktivního života je ještě možné doplnit, že i Krausova polemická činnost byla činností ve své podstatě reaktivní.

Nakolik může být badatel ovlivněn svou představou o podstatě vztahu mezi mužem a ženou, dobře ilustrují rozdílné interpretace jediného Rilkeova dopisu Sidonii. Těm je věnována následující kapitola.

⁶⁵ K.Kraus, 1988, s. 125.

⁶⁶ K.Kraus, 1988, s. 128.

Janovice jako předmět boje mezi Rilkem a Krausem?

Je pravděpodobné, že Sidonie o Krausovi vyprávěla Rilkeovi již při setkání v říjnu 1913, o jeho návštěvách v Janovicích se dozvěděl nejspíše z jejich dopisů. V dopise Sidonii pak Rilke označil Krause za velkého člověka a vyjádřil radost nad tím, že není ve svém smutku po bratrovi zcela osamocena. Když se však od manželky a od Sidonie dozvěděl o pravé povaze jejich vztahu a o úvahách o sňatku, napsal Sidonii 21. února 1914 dopis, který je dodnes předmětem mnoha diskusí a dohadů. Pro téma této studie je velmi důležitý, neboť odhaluje z jeden z aspektů Rilkeova vztahu k Janovicím a k domovu obecně. Následující rozsáhlá citace obsahuje pro toto téma nejdůležitější pasáže:

„(...) představte si, Sidie, když (...) přišel Váš dopis, tu mne přepadla naprosto nečekaná obava z toho, (...) jakou máte radost, že jsem v něm poznal správného člověka. Milá Sidie, říkáte „poznal“, a tu mi problesklo hlavou, že toho vlastně vůbec nejsem schopen. Souhlasil jsem jen s Vaším pěkným míněním o něm a sladil jsem tento souhlas se svými několika velmi, velmi dávnými vzpomínkami na K.K.(...) Vidím v tom takové přátelské spojení, že pobývá u Vás v Janovicích a vy skrze něj slyšíte o stovkách věcí, které by se k Vám jinak nedonesly, že můžete poznat knihy a poměry a ověřit a upevnit si své duševní bohatství v krásných a rozmanitých rozhovorech s dobrým rádcem (kterému za to všechno vděčíte a který Vám zase musí být zavázán díky za velkorysou a neutuchající pohostinnost). (...) Jen jsem si zčistajasna vzpomněl na bolestnou zkušenost, kterou jsem v životě musel vícekrát zakusit (...), že jsem si duchovní cestou (či oklikou...) vtáhl, aniž bych to zpozoroval, do svého života nějakého člověka více, než jsem měl vlastně v úmyslu (...).

(...) vždyť podívejte, milá Sidie, (pomyslete na jeho život, pomyslete na svůj život): nemůže Vám být jiný než cizí, cizí člověk, vynikající spisovatel, s nímž jste se sblížila, duch který může mít na Vás ten nejblahodárnější vliv, když...když: se ani na okamžik nevytratí odstup, když nějak zachováte poslední nevyhladitelný rozdíl mezi ním a sebou, také v tom nejduchovnějším: neboť ať je jakkoli velký, způsob, jímž musel využít svého ducha, z něj udělal jednostranně nabroušený nástroj k určitému upotřebení (...).

(...) přirozená vzájemnost vašich pozic ponese své plody jen tak dlouho, dokud se budete nějak bránit, když z toho vznikne přátelství zcela ve zbrani, tomu účelu, abyste si na něm vyzkoušela tu svoji. (...)

*Promyslete si to Sidie – celé dobré Janovice budou stát při Vás(...)*⁶⁷

Tento dopis je zajímavý sám o sobě, možná ještě zajímavější jsou však jeho interpretace v současné odborné literatuře. Dá se říci, že v některých případech hlavní roli ve způsobu interpretace hraje to, zda je badatelovým primárním zájmem osoba Krause, Rilka či Sidonie. Rozdílně přitom bývá hodnocen motiv dopisu, jeho účel, jeho způsob čtení ze strany Sidonie a také následný vliv na její konání.

Pokud jde o motiv, výrazně se odlišuje jeho chápání především u Rilкова životopisce Donalda S. Pratera. Ve své podrobně zpracované biografii „Jak znějící sklo – Život Rainera Marii Rilka.“, se Prater zcela identifikuje s Rilkovým vysvětlením, tedy považuje dopis pouze za přátelské varování před příliš těsným vztahem, v němž by mohla utrpět Sidoniina jedinečná osobnost.

O. Janka zase naznačuje, že se v dopise projevuje Rilкова měšťanská morálka - snažil se uchránit Sidonii před nerovným sňatkem, přičemž narážel na rozdíl stavovský i na Krausův židovský původ.

Ostatní autoři (Bezecný - Sak, Pfaefflin, Schick⁶⁸, Goldstucker, Canetti⁶⁹, Wagnerová) se shodují v tom, že Rilkovy motivy byly vesměs osobní. Podle Pfaefflina a Canettiho převládala snaha uchovat si Janovice jako útočiště, podle Bezecného a Saka zde hrála roli žárlivost, Wagnerová vedle žárlivosti zmiňuje ještě závist a další nejmenované nízké pohnutky.

⁶⁷ cit. dle českého překladu v Bezecný – Sak 2000, s. 204–206.

⁶⁸ Schick 1965, s. 72–73.

⁶⁹ Canetti 2000, s. 20.

Zajímavé je vysvětlení E. Goldstückerera – vedle snahy o uchování si Janovic pro sebe, zde podle něj hrála roli také právě v této době se rozvíjející antipatie mezi Rilkem a Krausem. Goldstücker to dokládá na stále více negativním hodnocením Rilkovy tvorby i osobnosti v Krausově „*Fackelu*“, zlomovým rokem od hodnocení pozitivního k negativnímu je právě rok 1913. Naznačuje také, že jednou z příčin tohoto zhoršení vztahů mohlo být i Rilkovo přátelství s Franzem Werfelem.⁷⁰

Ještě předtím, než Kraus přijal Sidoniino pozvání do Vrchotových Janovic, naskytla se mu příležitost postavit se za ni v boji o její čest. Krátce po odjezdu z Vídně se Sidonie v Drážďanech sešla s Rilkem a navštívili spolu premiéru hry Paula Claudela, *Zvěstování Panny Marie*, kde jim byl představen i mladý básník Franz Werfel. Podle slov E. Goldstückerera⁷¹) se Werfel do Sidonie zamiloval, ovšem bez valného úspěchu. Sidonie o něm pak později prohlásila „der armer Judenbub“ („ubohý židovský chlapec“), což se Werfel doslechl a přirozeně se jej to dotklo a na oplátku rozhlásil o Sidonii, že kdysi vystupovala jako krasojezdkyně v cirkuse. Netušil ovšem, že Sidonie se před nedávnem stala chráněnkyní jeho obdivovaného a obávaného vzoru - Karla Krause, který jej doposud spíše chválil a podporoval a zveřejnil některé z jeho básní.

Krausovi onu „zlovolnou“ pomluvu donesl jiný pražský spisovatel, Paul Kornfeld, i se jménem jejího původce.⁷² Kraus se pomstil způsobem sobě vlastním začal ve *Fackelu* kritizovat Werfelovu tvorbu a na adresu literárního kruhu začínajících autorů, k němuž vedle Werfela patřili i Max Brod a Kafka, napsal, že v jisté pražské kavárně se básníci „přemnožili jak ondatry“. S Werfelem přerušil veškeré styky a nepřijal ani jeho opakované omluvy. Werfelovi a jeho přátelům se tím stala vídeňská literární scéna značně nedostupnější.

⁷⁰ E. Goldstücker - Rilke, Kraus a Vrchotovy Janovice, in Rilke - evropský básník z Prahy, Praha 1996, s.121–127.

⁷¹ E. Goldstückerovi to sdělil Willy Haas. E. Goldstücker in Rilke, Kraus a Vrchotovy Janovice, in Rilke - evropský básník z Prahy, Praha 1996, s. 121–127.

⁷² dtto, s. 121.

Tato hypotéza si zaslouží pozornost, avšak s určitostí být potvrzena zatím nemůže. Je známo, že Rilke poslal koncem roku 1913 či v lednu 1914 Krausovi svůj rukopis eseje O mladém básníkovi, která byla věnována Franzu Werfelovi, s prosbou, aby Kraus esej zveřejnil ve svém *Fackelu*. Rilke, který nevěděl, že Kraus už od roku 1911 v časopise tiskne pouze své vlastní články, možná nevěděl ani o Krausově roztržce s Werfelem. Prudké a nevybíravé odmítnutí, jehož Kraus v této situaci byl zajisté schopen, pak mohlo změnit i Rilkův názor na něho. Je také možné, že Rilke v době psaní dopisu již o konfliktu věděl a přiklonil se na stranu Werfela, který celou záležitost s cirkusem popíral.

Rilke v té době Werfela velice obdivoval a trápilo jej proto jejich nevydařené první setkání předchozího roku v Drážďanech. V měsících předtím byl Werfel téměř jediným autorem, jehož Rilke četl. Prožíval v té době tvůrčí krizi, nebyl schopen dále pokračovat v práci na svých Elegiích z Duina a Werfelovo básnické dílo a korespondence s ním se pro něj stalo jedním z mála světlých bodů tohoto období. Viděl v něm velkou naději pro budoucnost literatury - „*A ještě něco jsem pochopil: že jsem dosud nikdy nebyl tímto způsobem schopen vnímat a nahlížet žádný básnický zjev. (...) připadá mi nádherné, jak čistě jste vystoupal a všemi paprsky svého vzestupu okamžitě narazil na svět a vynesl ho na denní světlo.*“⁷³ .

Rilke se proto velmi těšil na jejich osobní setkání . Avšak, jak brzy po něm napsal, byl spíše zklamán. V dopise kněžně Thurn - Taxisové o setkání píše: „...v Drážďanech jsem se setkal s Franzem Werfelem. Je to smutné, „židovský chlapec“ řekla Sidie Nádherná (která právě přijela z Janovic, celá poděšená) a neměla daleko od pravdy. Byl jsem připraven otevřít tomu mladíkovi svou náruč, a místo toho jsem se k němu obrátil zády jako nezúčastněný chodec.“

Jak Rilke napsal Hugo von Hofmannsthalovi, chtěl mladého básníka obejmout na přivítání, ale náhle si to rozmyslel. „*Ten Žid, ten židovský hoch ...mi v tom nijak nebránil, ale možná jsem u něj vycítil jakýsi veskrze židovský postoj*

⁷³ dopis Werfelovi z 14.8.1913, cit dle Prater 1999, s. 284.

k vlastní produkci, inteligentně vymyšlené židovským duchem, jenž se až příliš dobře vyzná ve svém zboží.“⁷⁴

I pro Werfela znamenalo setkání s Rilkem zklamání. Drobný, hypochondrický a až zženštilý Rilke, zapůsobil na Werfela podobně, jako v kontrastu se svými básněmi příliš mohutný a „židovský“ Werfel na Rilka. Werfel později napsal, že „ještě nikdy nepoznal člověka, u něhož by nespojitost duševní a všední existence působila žalostněji.“⁷⁵ Přátelit se však nepřestali a první dojmy byly postupně při následujících setkáních překryty.

Na Rilka, který trpěl kvůli svému chování v Drážďanech špatným svědomím a chtěl vše napravit zveřejněním své pochvalné eseje, pak mohly o to více zapůsobit Krausovy útoky na Werfela. Představa Krause v Janovicích, dokonce jako jejich majitele, pro něj jistě byla velmi nepříjemná. Janovice považoval za ideální místo pro básníka jako byl on sám, nikoli pro „verbálního teroristu“, jak byl také Karl Kraus nazýván. Krausova přítomnost v Janovicích by znamenala nejen, že je nebude moci již nikdy navštívit, ale i celé jeho vzpomínky na ně by byly narušeny spojením s Krausovou kontroverzní osobností, zásadně odlišnou od Rilkovy.

Kraus byl tehdy ještě výhradně autorem zuřivě polemickým a i ze vzpomínek pamětníků jak z kruhu jeho literárních kolegů, tak i obyvatel Vrchotových Janovic vyplývá, že také v osobních vztazích působil poměrně nesnesitelně a celá vídeňská společnost byla ostře rozdělena na jeho nekritické obdivovatele a nepřátele. Je proto nepochybné, že svá slova o Krausovi jako o „jednostranně nabroušeném nástroji“ myslel Rilke vážně a snahu uchránit před ním „své“ Janovice, považoval za legitimní, také proto, že byla v souladu s jeho přesvědčením, že co je dobré pro jeho dílo, by mělo být i zájmem ostatních.

⁷⁴ Prater 1999, s. 289.

⁷⁵ Prater 1999, s. 289–290.

Nakolik je motivem dopisu i skutečná žárlivost ve vztahu k Sidonii, je těžké rozhodnout. Je možné, že v budoucnu více řeknou i dosud nezveřejněné archivní prameny.⁷⁶

V každém případě je jisté, že je Rilkův dopis psán až úzkostlivě opatrně a pohybuje se přinejmenším na hranici upřímnosti. Již tuto opatrnost a vůbec Rilkovo zasahování do vztahu, ať by byly již jeho pohnutky jakkoli ušlechtilé, je možné z vnějšího pohledu hodnotit jako nedůstojné a eticky sporné, což také většina autorů činí.

Nejvíce diskutované z celého dopisu bývají pasáže o „cizosti“ a „nevyhladitelném rozdílu“ mezi Krausem a Sidonií. Většinou autorů bývají interpretovány jako narážka na Krausův židovský původ (již zmíněnu výjimku tvoří rilkovský badatel D. S. Prater⁷⁷). O. Janka je považuje vedle narážek na židovství i za upozornění na rozdíl mezi šlechtickým původem Sidonie a původem Krause, jehož otec byl obchodník. Pro první vysvětlení by mohla hovořit i možná Rilkova znalost Sidoniina poměru k Židům, jenž se v náznaku projevil po setkání s Werfelem. Oba, Sidonie i Rilke, označili shodně Werfela za „židovského chlapce“, a dali tak tím najevo svůj odstup od něj.

Je ale těžko říci, zda lze u Sidonie či Rilka hovořit o antisemitismu. Je možné, že Rilke přejal tento výraz od Sidonie a používá jej i jako mírnou sebeironii, s níž hodnotí své nečekané předsudky. Sidonie zase mohla mít pocit, že si podobné poznámky může dovolit, vždyť už několik měsíců žila s Židem Karlem Krausem. Uvádí se někdy v této souvislosti dotazník, který svému bratru Johannesovi vyplnila Sidonie ve věku deseti let, kde na otázku, k čemu cítí nepřekonatelný odpor, napsala, že k Židům.⁷⁸ Takový názor byl jistě dán především výchovou, a že nemuselo jít o její vlastní hluboké přesvědčení, je vidět i z toho, že i odpovědi na ostatní otázky v dotazníku jsou až zoufale konvenční. Něco z těchto předsudků v ní

⁷⁶ Především úplné vydání dochované korespondence mezi S. Nádhernou a R. M. Rilkem, vyjde na podzim 2006, ed. J. W. Storck.

⁷⁷ Prater 1999, s. 286 ad.

⁷⁸ Bezecný – Sak, s. 26–28.

jistě zůstat mohlo, ale těžko to již mohlo přežít vztah s Karlem Krausem. A co je nejpodstatnější, již v době vzniku dopisu Sidonie o Krausově židovském původu věděla, a přesto o sňatku s ním uvažovala.

Podle nejasnosti a mnohovýznačnosti formulací je možné, že dopis byl úmyslně napsán tak, aby se Sidonie sama mohla rozhodnout, co pro ni znamená „cizost“ a „nevyhladitelný rozdíl“ - zda rozdíly duchovní, stavovské či rasové, stejně jako se v Rilkově motivaci nejspíše mísily důvody více a méně ušlechtilé.

Badatelé se pak rozcházejí v tom, jak Sidonie dopis pochopila. Nejvíce se odlišuje názor A. Wagnerové, podle níž není ve vztahu Rilka a Sidonie patrná žádná změna, což dokazuje, že Sidonie dopis přečetla pouze jako varování před přílišnou blízkostí jiného člověka, jež bylo založené i na Rilkově zkušenosti s krachem manželství. Narážek na židovství, jež byly v dopise přítomny, si Sidonie podle Wagnerové vůbec nevšimla.

V tuto chvíli je však v podstatě zbytečné o otázce dále uvažovat – k podzimu roku 2006 se chystá první úplné vydání korespondence mezi Sidonií a Rilkem, kde budou vůbec poprvé zveřejněny i Sidoniiny dopisy, donedávna považované za ztracené. Vydavatel Joachim W. Storck ohlašuje, že jejich objevení „mění obraz přátelství mezi Rilkem a Sidonií a vrhá nové světlo na její vztah s Karlem Krausem“. Je tedy pravděpodobné, že bude více objasněno i pozadí vzniku tohoto Rilкова dopisu, i když dopisy Sidoniiny z doby před rokem 1914 jsou nadále ztracené.

Přesto je však zmíněný názor A. Wagnerové zajímavý proto, že dobře ilustruje odlišnost jejího, jak sama Wagnerová říká, „feministického“, pohledu na Sidonii oproti ostatním badatelům.

Ještě více se tento přístup ukazuje v názorech Wagnerové ohledně vlivu Rilкова dopisu na Sidoniino konání. Zatímco Friedrich Pfäfflin a Elias Canetti považují dopis za hlavní důvod Sidoniina rozhodnutí nikdy se za Krause neprovdát, ostatní (Bezecný – Sak, P. Schick a E. Goldstücker), pak přidávají jako další důvod nátlak Sidoniina bratra Charlieho. Alena Wagnerová, shodou okolností jediná žena

mezi badateli, oproti tomu z již dřívějších zmínek v Sidoniiných denících usuzuje, že Sidoniino rozhodnutí pramenilo ze samé podstaty jejího vztahu s Krausem a z jejích představ o nezávislém životě a že dopis na ni měl vliv jen minimální či vůbec žádný.

Velmi zjednodušeně tyto interpretace zobrazuje následující tabulka:

Vztahy Sidonie – Rilke – Kraus podle autorů

Autor	Předmět studia	Motiv dopisu	Vliv na S.N.	Pozitivní postava	Negativní postava
Prater⁷⁹	Rilke	přátelský	důležitý	Rilke, Sidonie	Kraus (?)
Pfäfflin⁸⁰ aj.	Kraus	nízké motivy i prostředky	zásadní	Kraus	Rilke
Wagnerová⁸¹	Sidonie	nízké motivy i prostředky	téměř žádný	Sidonie	Rilke (Kraus?)

Na přístupu k tomuto jedinému dopisu je dobře vidět, nakolik interpretace motivací osobnosti podléhá badatelově představě o jejím charakteru. Donald S. Prater, jenž se zabývá dílem Rilkovým, nenachází na jeho dopise nic

⁷⁹ Prater 1999, s. 286 ad.

⁸⁰ F. Pfäfflin in K. Kraus 2005, s. 115 - 121

⁸¹ Wagnerová 2003, s. 62 ad.

závadného. Že Sidonie jeho výstrahy uposlechla, je u něj dáno silou Rilkových argumentů, jež podpírá vlastními zkušenostmi a vůbec vlivem Rilkovy osobnosti na Sidonii.

Naproti tomu autoři věnující se K.Krausovi považují Rilkoovo jednání za hlavní důvod, proč Karl Kraus nemohl pokojně žít v manželství se Sidonií Nádhernou. Rilke je zde jakýmsi vnějším elementem narušujícím slibně se rozvíjející vztah, je zde dokonce snad až ústřední negativní postavou, jež využívá slabostí a předsudků Sidonie. Ta mu nakonec skutečně podléhá a Rilkoova snaha je tak částečně úspěšná.

Centrální postavou práce A.Wagnerové je Sidonie, a stejně tak je u ní Sidonie i tím, kdo jedinečně rozhoduje o povaze svého vztahu s Krausem – nereaguje na úskočný list Rilkův ani nepodléhá naléhání Krause, ale rozhoduje se pro osobní nezávislost.

IV. Závěr. Svět vnitřní a vnější

Zámek ve Vrchotových Janovicích je místem, v něm se díky šťastné shodě historických okolností sešel mimořádný verbální talent Karla Krause a nevídaný kulturní rozhled Sidonie Nádherné i její vnímavost a schopnost porozumět nejen básni, ale i básníkovi. Toto setkání dvou v mnohém protikladných osobností, jež však spojoval stejný pohled na okolní svět, dalo vzniknout Krausovým básním a Sidoniinu parku, jenž byl básníkovi inspirací a který současně svými básněmi spoluvytvářel.

Viděli jsme, že každá odborná studie, jež si klade za cíl zhodnotit vztah díla Karla Krause a života Sidonie Nádherné k Vrchotovým Janovicím, naráží na obtíže způsobené jistou výlučností tohoto místa. Tato jedinečná konstelace autora, díla a místa se vymyká zaběhaným stereotypům o ženě – věčné inspiraci básníka a či pojetí díla vyplývajícího beze zbytku z autorovy individuality.

Společným dílem básníka a jeho hostitelky byl imaginární obraz Janovic, který se prolínal s místem skutečným natolik, že obé dodnes do značné míry splývá. Díky schopnosti především Karla Krause, ale i Sidonie Nádherné, vyjádřit výstižně své pocity a vystihnout podstatu skutečnosti, jež je obklopovala, je vše zachyceno v obsáhlých písemných pramenech. Unikátní je pak spojení těchto pramenů se skutečným místem, o něž se tyto představy opíraly a jehož podstata se dodnes zachovala - působivost imaginárního obrazu, který Krausovým a Sidoniiným duchovním spojením vznikl, může být ještě umocněna návštěvou jeho reálného předobrazu. Vnímavému pozorovateli je tak poskytnut i vnitřní prostor pro tvůrčí svobodu a odstup od často nesmyslného světa vnějšího.

Tento svět, jenž pro sebe vytvořili Sidonie Nádherná a Karl Kraus, nám umožňuje nahlédnout mnohoznačnost vztahu mezi autorem, jeho dílem a realitou, kterou bylo inspirováno. Celým Krausovým básnickým dílem prostupuje metafora parku nebo zahrady, tedy uměleckého díla, jež není utvářeno pouze vůlí autora, ale vyžaduje od něj porozumění pro svou nezávislou podstatu. Autor v tomto podání

pak spíše než stavitele připomíná zahradníka, jehož úloha spočívá v usměrňování růstu okolního světa nadaného vlastní duší.

I z ukázek z bulvárního tisku v samém úvodu této práce je vidět, že většinová (či spíše tzv. populární) kultura má tendenci jevy, kterým nerozumí, naplňovat novým obsahem, aby je mohla začlenit do svého kontextu a přizpůsobila je svým archetypům. Janovice počátku 20. století jsou však unikátním fenoménem, který bude vždy spíše vzdorovat pokusům o své zploštění. Nyní se zdá, že i fyzická podstata místa zůstane do budoucna zachována. Můžeme jen doufat, že hlavním kritériem při rozhodování o budoucnosti tohoto místa vždy zůstane vědomí jeho výlučnosti.

Pozn. Hlavním tématem této studie bylo vnímání zámku a parku ve Vrchotových Janovicích u Sidonie Nádherné, Karla Krause a Rainera Maria Rilka. Tématem pro další bádání by mohl okruh Sidoniiných šlechtických přítelkyň, mezi něž patřila především chorvatská skladatelka Dora Pejačevićová, spisovatelka Mechtilde Lichnowská a podporovatelka umělců Mary Dobřenská. V poslední době se zdá, že budou zpřístupněny další prameny, jež umožní lépe poznat jejich vztahy se Sidonií Nádhernou a další otázky týkající se Vrchotových Janovic počátku 20. století.

Jiným zajímavým tématem by mohlo být zhodnocení každoročních cest Sidonie Nádherné po Evropě i Blízkém východu, jejichž odrazem mohou být, mimo jiné, i některé scenérie v janovickém parku.

Nové informace k tématu této studie pravděpodobně přinese chystané vydání Sidoniiných dopisů R.M. Rilko. Rovněž kritické vydání Sidoniiných deníků by bylo pro další bádání neocenitelné a je možné, že se v průběhu času objeví i jiné prameny, dosud považované za ztracené.

Poděkování patří především mgr. Ludmile Fiedlerové (Národní muzeum, zámek Vrchotovy Janovice) za poskytnutí písemné i obrazové dokumentace z janovického archivu i mnoha důležitých sdělení, dr. Friedrichu Pfäfflinovi (Literární archiv v Marbachu) za cenné informace a poskytnutí publikací. Dále děkuji PhDr. Janu Bažantovi, Janě Viktorínové a svým rodičům a přátelům za jejich podporu a konzultace.

Andrej Bažant: **A location as a part of literature – the castle of Vrchotovy Janovice.**

Literary-anthropological study with evaluation of existing interpretations. Summary.

The subject of this study is a small castle of Vrchotovy Janovice and its last owner, baroness Sidonie Nádherná. Originally a medieval fortress, during 18th and 19th century it was turned into a romantic chateau surrounded by an impressive landscape park. The last owner of the castle, baroness Sidonie Nádherná (1885 – 1950), a highly educated and independent woman, became a close friend of the two outstanding figures of Central European culture, poet Rainer Maria Rilke and essayist and critic Karl Kraus. Both were visiting the castle and for both it became an inspiration in their writing.

During the WWII, the castle served as the headquarters of SS-troops and after a short period of attempts to recover it, Sidonie Nádherná left to exile in England in 1949. Throughout following years, castle and park were subject to gradual devastation, its owner being almost forgotten. Fortunately, in late 1950's, it became a property of National Museum. In the early 1960's letters to Sidonie from both Rilke and Kraus were published and became an important resource for studies of their lives.

Especially by Karl Kraus, the publishing of the letters revealed many yet unknown aspects of his personality and writing. For him, the relation to Sidonie Nádherná and his stays in park of Janovice, were the very impulse to create his own lyrical poetry, entirely different from his hitherto known polemic works. Sidonie's work in designing and keeping the park became for Kraus a metaphor of his own social critics and in their personal relation the park was turned into a sanctuary of their passion, a parallel to a Garden of Eden itself.

Numerous scholar works and popular texts have risen since 1960's about the subject. Examples of scholar works show the difficulties in interpretation of the phenomenon and reveal both methodic limitations, as well as the one's rooted in author's personal attitude to his subject. The case of one of the Rilke's letters to Sidonie from 1914 illustrates, how the interpretations may vary according to author's subject of study and often even to his/her gender perspective. The study of relation between Kraus and Sidonie on the background of the park of Janovice opens new questions about an author and origins of his work. In case of Janovice, author's lover and his beloved locality first inspire his writing, successively are themselves by his writing influenced. During time for Kraus, his lover becomes his fellow

creator rather than just an inspiring object. Same can be then said about the park created by Sidonie, which is a kind of work art resulted from her relation with Kraus and the imaginary home of both. For a scholar, this means that a unique place and personalities demand a unique conception of categories such as the author, his work of art, and the source of his inspiration.

Andrej Bažant: Místo jako součást literatury – zámek ve Vrchotových Janovicích. Pokus o literárně - antropologickou studii se zhodnocením dosavadních interpretací. Resumé.

Předmětem studie je zámek ve Vrchotových Janovicích a jeho poslední majitelka, baronka Sidonie Nádherná. Původně středověká tvrz byla během 18. a 19.století přetvořena v romantický zámek obklopený působivým krajinářským parkem. Poslední majitelka zámku, Sidonie Nádherná (1885 – 1950), velmi vzdělaná a nezávislá žena, se stala blízkou přítelkyní dvou výjimečných postav středoevropské kultury, básníka Rainera Marii Rilka a esejisty a kritika Karla Krause. Oba zámek navštěvovali a pro oba se tyto návštěvy staly inspirací pro jejich dílo.

Během II.světové války sloužil zámek jako sídlo jednotek SS a po krátkém období, kdy se Sidonie snažila o jeho renovaci, odešla v roce 1949 do exilu v Anglii. V následujících letech pak zámek pomalu pustl a jeho majitelka byla téměř zapomenuta. Koncem 50.let přešel zámek do vlastnictví Národního muzea.

V první polovině 60.let byly poprvé vydány dopisy Karla Krause a R.M.Rilka Sidonii Nádherné, jež se staly důležitým zdrojem informací pro poznání jejich životů a děl. Především v případě Karla Krause dopisy odhalily zcela novou tvář jeho osobnosti i díla. Pro Krause, jenž byl doposud znám hlavně jako autor polemický, se vztah se Sidonií a pobyty v janovickém parku staly podnětem ke vzniku jeho lyrických básní. Sidoniina činnost při navrhování a udržování parku se pro něj stala metaforou jeho vlastní tvorby kritické, v jeho vztahu se Sidonií pak park sám představoval útočiště před světem a předobraz ráje.

Od 60.let vzniklo množství populárních i odborných publikací věnovaných tématu Sidonie a Janovic. Na příkladech odborných děl je ukázána obtížnost interpretace tohoto fenoménu a také omezení vyplývající ze zvolených metod i z východisek autorů. Příklad Rilkeova dopisu Sidonii z roku 1914 ukazuje, nakolik může být autor ovlivněn výběrem subjektu své studie a dokonce i svým pohledem na genderovou problematiku.

Studium vztahu mezi Krausem a Sidonií na pozadí janovického parku, otvírá nové otázky k tématu autora a původu jeho díla. V případě Janovic je dílo inspirováno ženou a určitým místem, obojí je ale následně dílem ovlivněno. Během času se tak pro Krause stává Sidonie spolutvůrkyní jeho díla, ne jen objektem jeho inspirace. Stejně tak park je současně dílem jejich vztahu i jeho podstatou. Pro badatele to znamená, že jedinečné místo a jedinečné osobnosti vyžadují specifický přístup ke kategoriím jako je autor, jeho dílo a zdroj jeho inspirace.

Použitá literatura:

(Vedle dokumentů z archivu zámku ve Vrchotových Janovicích a Státního archivu v Praze byly zdrojem informací o životě vzpomínky pamětníků (především L. Marvan a J.Zoul). Osobní deníky Sidonie Nádherné jsou uchovány ve Státním archivu pod signaturou Ac 47/1-3, z cestovních deníků, uložených tamtéž, podává velkou část F. Pfäfflin in K. Kraus 2005, Band II, s.629-710. Novinových článků je výběrově uváděno jen několik. Prameny k historickému vývoji zámku jsou uváděny nejpodstatnější, z velké části se tento oddíl opírá o stavebně – historickou dokumentaci (Kašička – Líbal 1981) z janovického archivu a též o dokumentaci z archeologického výzkumu prováděného autorem studie. Fotografie, pocházející z archivu janovického zámku, byly použity s laskavým svolením paní kastelánky Ludmily Fiedlerové.)

Bezecný, Z., Sak, R., Dáma z rajskeho ostrova. Sidonie Nádherná a její svět, Praha 2000.

Bláhová, A., ed., Rainer Maria Rilke, Evropský básník z Prahy. Sborník z mezinárodní konference, Praha 1996.

Bláhová, A., Pfäfflin, F., eds., Karl Kraus ve Vrchotových Janovicích (Marbašský magazín, zvláštní vydání 91), Marbach 2000

Bláhová. A., Podoby baronky z Vrchotových Janovic, Literární noviny 2004/26, s.1 ad.

Canetti, E., Pochodeň v uchu, Praha 1996.

Canetti, E., Nový Karl Kraus aneb okamžik krystalizace. In: Bláhová, Pfäfflin 2000, s. 16-45.

Čadilová, O., ed., Vrchotovy Janovice, Praha 2001.

Demetz, P., René. Pražská léta Rainera Marii Rilka. Praha 1998.

- Demetz, P., Mladý Rilke. In: Bláhová 1996, s. 13-21.
- Doležal, M., Vzpomínky přibližují tragický osud oduševnělé hraběnky. In: Lidové noviny, 1998, roč. 11, č. 143, s. 12.
- Feidlerová, L., Procházka v janovickém parku, Vrchotovy Janovice 1995.
- Goldstücker, E., Rilke, Kraus a Vrchotovy Janovice. Mladý Rilke. In: Bláhová 1996, s. 119–127.
- Habart, Č., Sedlčansko, Sedlecko a Voticko, sv. I–IV, Sedlčany 1995.
- Janka, O., Nádherná Sidonie. Praha 1998.
- Karfík, V., Návrat domů. In: Literární noviny, 1999, roč. 10, č. 22, s. 7.
- Karl Kraus. Eine Ausstellung des Deutschen Literaturarchivs im Schiller-Nationalmuseum Marbach. Red.: Friedrich Pfäfflin, Eva Dambacher, Volker Kahmen. Marbacher Katalog. 52. Stuttgart 1999.
- Karl Kraus – Sidonie Nádherná (Sborník z mezinárodního symposia Návrat domů/ Rückkehr nach Janowitz). Praha 2000.
- Karl Kraus: jičínský rodák a světoobčan (sborník z konference). Semily 2004.
- Kraus, K., Die Fackel (Nr. 1, 1899 – Nr. 922, 1936), hrsg. v. Friedrich Pfäfflin, München 2002.
- Kraus, K., Wiese im Park. Gedichte an Sidonie Nádherny, hrsg. v. Friedrich Pfäfflin, Leipzig 2004.
- Kraus, K., Briefe an Sidonie Nádherny von Borutin. 1913-1936, hrsg. v. Friedrich Pfäfflin, Göttingen 2005.
- Krolop, K., První ohlasy Rilkova díla v Praze. Mladý Rilke. In: Bláhová 1996, s. 23-34.

- Kučera, J. P., Poslední dny lidstva. In: Reflex, 9. 5. 2002.
- Lorenz, E., „Sei Ich ihr, sei mein Bote“. Der Briefwechsel zwischen Sidonie Nádherný und Albert Bloch, München 2002.
- Loužil, J., Obraz Čech u Rainera Marii Rilka. In: Bláhová 1996, s. 35–54.
- Nádherná, S., Kronika Vrchotových Janovic. Friedrich Pfäfflin, ed., Praha 1998.
- Pfäfflin, F., Vom Verglühen der „Fackel“. Karl Kraus und sein Verlag 1930–1936. Warmbronn 2004.
- Pfäfflin, F., ed., „No news from home.“ Sidonie Nádherný, Letters to Princess Gillian Lobkowitz. 1949–1950, Warmbronn 2006.
- Prater, D. A., Jak znějící sklo. Život Rainera Marii Rilka, Praha 1999.
- Rainer Maria Rilke – Lou Andreas – Salomé, Korespondence z let 1897 – 1926, Praha 1996
- Rilke, R. M., A na ochozech smrt jsi viděl stát. Výbor z díla, Praha 1990.
- Rilke, R. M., Dopisy o Cézannovi, Praha 1999.
- Rilke, R. M., Elegie z Duina, Praha 1999.
- Rulf, J., Nebeská tulačka. In: Reflex, 4. 5. 2000.
- Schama, S., Landscape and memory, London 1995
- Schick, P.: Karl Kraus in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten, Hamburg 1965
- Sidonie Nádherná z Borutína a její přátelé : (k 50. výročí úmrtí Sidonie Nádherné) / Robert Sak, Zdeněk Bezcený, Vincenc Streit, Praha 2001.

Skalická, A. – Zelený, V., Zámecký park ve Vrchotových Janovicích. In: Sborník vlastivědných prací Podblanicka 14-1973, s. 50-87

Skála, E, Rilkův vztah k české literatuře a malířství. Mladý Rilke. In: Bláhová 1996, s. 57-70.

Storck, J. W., Rilke jako Evropan. In: Bláhová 1996, s. 311-320.

Schneider, C., Rodinný hřbitov Nádherných v janovickém parku. In: Bláhová, Pfäfflin 2000, s. 76-77.

Thurn-Taxisová, M., Rainer Maria Rilke v mých vzpomínkách, Praha 1997.

Trauzettel, L., Zhodnocení stavu zámeckého parku v Janovicích. In: Zámecký park ve Vrchotových Janovicích. Sborník z odborného semináře konaného ve dnech 13. a 14. června 2000 v Praze a Vrchotových Janovicích, Praha 2001, s.23 -28

Tywoniak, J., Janovický zámek v kulturních dějinách, Praha 1994.

Tywoniak, J., Rilke a Janovice. In: Bláhová 1996, s. 91-99.

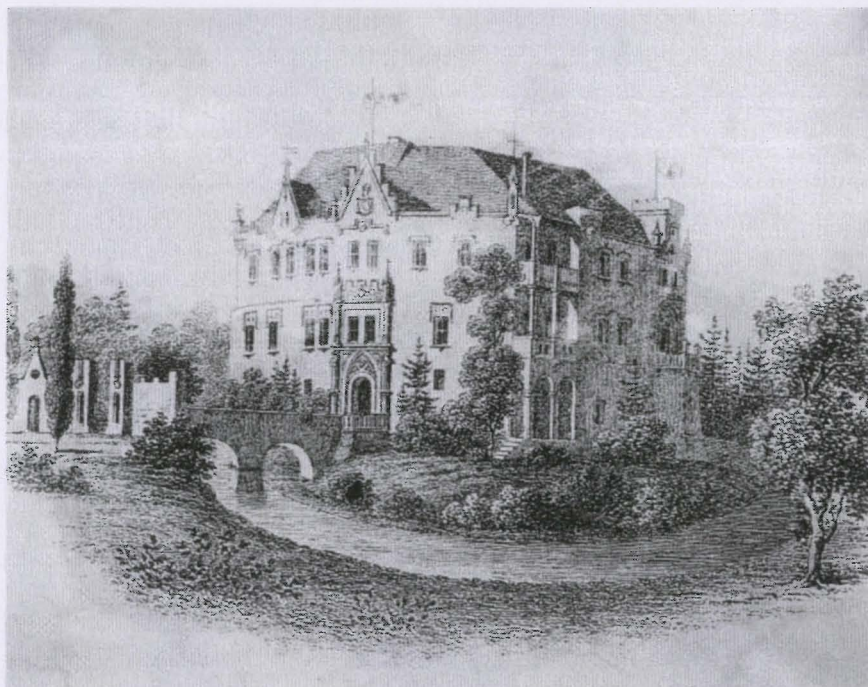
Wagnerová, A., Das Leben der Sidonie Nádherný, Hamburg 2003.

Wagnerová, A., Posluchačka Sidonie Nádherná, Literární noviny 2004/26, s.1 ad.

Zámecký park ve Vrchotových Janovicích. Sborník z odborného semináře konaného ve dnech 13. a 14. června 2000 v Praze a Vrchotových Janovicích, Praha 2001.

Županič, J., Nádherní. Příspěvek k dějinám „nové“ šlechty. In: Heraldická ročenka 2003-2004, s. 84–132.

Obrazové přílohy

Litografie janovického zámku z roku 1856

Janovický zámek (současný stav, vpravo dole nově budovaná sakristie).

Max Švabinský, Sidonie Nádherná, olejomalba 1908.

Sidonie Nádherná, Mary Cooney a Karl Kraus (20. léta)

Sidoniino alpinium v janovickém parku, 30. léta.

Rainer Maria Rilke

Sidonie a Charlie (kolem roku 1890).

Johannes Nádherný (1900)

Johannes Nádherný (kolem 1907)

Karl Kraus (1917)

Sidonie Nádherná a Karl Kraus v janovickém parku.

Sidonie Nádherná (kolem 1905)